

GLATZ FERENC

A tudomány közhaszna

Csak szabadon szárnyal a szellem

(Előadás a Magyar Tudományos Akadémián, 2011. május 5.)

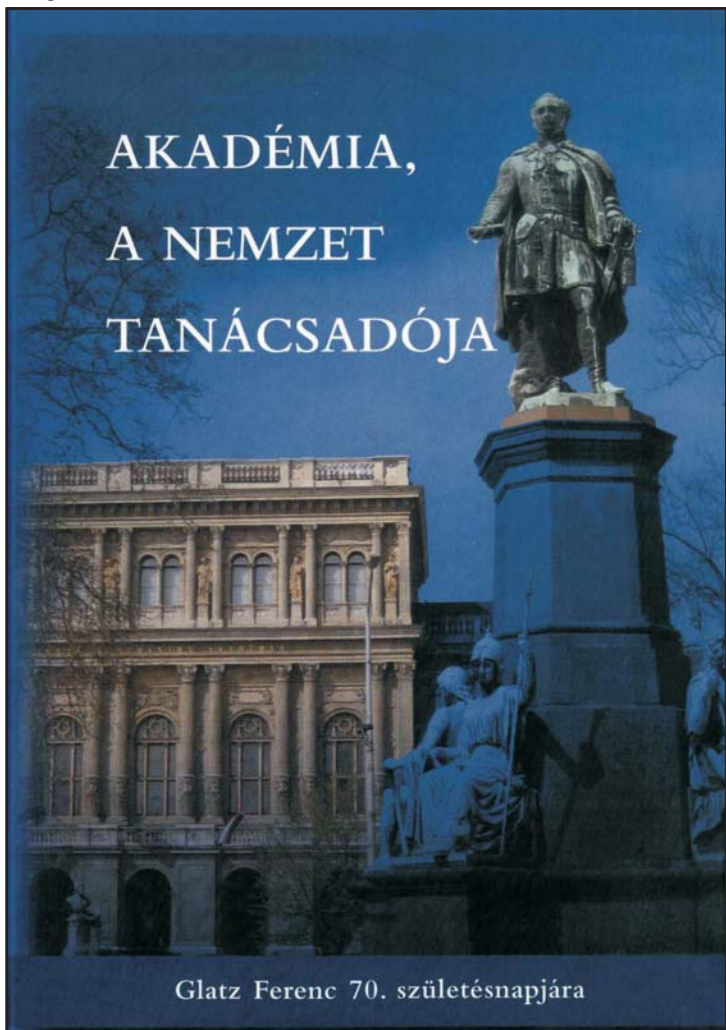
Glatz Ferenc akadémikus 2011. április 2-án töltötte be 70. életévét. Ebből az alkalomból – többen úgy gondoltuk: tanulmánykötetet állítunk össze, amelyben volt legközvetlenebb munkatársai szerepelnek az általa kezdeményezett programokhoz kötődő témákkal. Címe: *Akadémia, a nemzet tanácsadója*. A címadás a volt elnököt idézi. Az ő programjának része volt ugyanis, hogy az Akadémia kutassa és tárja fel az állam és a nemzet előtt álló új korkihívásokat, dolgozzon ki javaslatokat a döntéshozók számára lehetőségeinkről, lépésenkészereinkről. Legyen az Akadémia – ahogy ő mondta – a „nemzet tanácsadója”.

Glatz Ferenc két ciklusban (1996–2002) látta el az elnöki feladatokat. Nagyon sok új tevékenységi irányzatot indított el. Hozzá kötődik az Akadémia kultúrnemzeti alapokra helyezése, az 1920-ban az állam határain kívülre szorult magyar kutatók és intézményeik szerves beépítése a magyar nyelvű tudományos szervezetbe, a nyitás a vállalkozói társadalom és a tudomány szélesebb közönsége felé, ugyanakkor megkezdődött az Akadémia belső szervezetének, működésének hozzáigazítása az új tudományos, társadalmi és közéleti szerepvállalásokhoz. Megfogalmazása szerint kialakult az Akadémia hármaskörös funkciója: tudományos műhely, a magyar kutatói társadalom érdekképviselője és a nemzet tanácsadója.

Mi az üzenete ennek a tanulmánykötetnek? Az hogy a hazai tudománynak még hihetetlenül gazdag tartalékai vannak, amelyek hozzájárulhatnak a rövid, közép- és hosszú távú nemzetgazdasági célkitűzések kijelöléséhez.

Láng István
az MTA rendes tagja

Budapest, 2011. MTA Társadalomkutató Központ. 1184 p. Főszerkesztő: Láng István, munkatárs: Pannonhalmi Kálmán, szerkesztő: Burucs Kornélia

2011. május 5-én az MTA ünnepi ülés keretében köszöntötte Glatz Ferenc akadémikust, az MTA volt elnökét 70. születésnapja alkalmából. Ekkor adták át az ünnepelt tiszteletére készített emlékkönyvet „Akadémia, a nemzet tanácsadója” címmel. (Glatz kifejezése: legyen az Akadémia a „nemzet tanácsadója”, tárja fel a nemzet előtt hosszú távon nyíló lehetőségeket, dolgozzon ki javaslatokat azok minél előnyösebb kihasználására.) A kötetet a szerkesztők nevében Láng István – a Nemzeti Stratégiai Kutatásokban Glatz helyettese – nyújtotta át, köszöntőt Pálinkás József, az MTA elnöke mondott. (A díszterem megtelt.) Az alábbiakban közöljük Glatz Ferenc ez alkalomból tartott előadásának szövegét.

Néha meg kell állni, letelepedni, visszanézni a megtett útra, előretekinteni, felmérni erőnket, megtapogatni izmainkat, rendbe hozni lábbelinket, pillantást vetni a térképre, hova is igyekszünk. Közgyűléseken kezdtem így előadásomat, utoljára, amikor hat éves elnökségemről beszámolómat tartottam. Most is így kezdem.

I. Generációnk szerencséje

Igaz, a szovjet rendszerben, a megszállás idején töltöttük életünk nagy – nagyobb? – részét, nem tudom, 45 évet. Igaz, ha bementünk egy szobába, azonnal fürkésztük, hogyan tudunk majd kimenni, de mindezt úgy is értékelhetjük: a túlélés leleményére szoktattak. Igaz, háborús gyerekek voltunk, '41-ben születtem, ezért is „jóllakni” az örömmel jelentette sokáig, igaz, hogy emiatt világerértékelésünkben ugyancsak tudtuk becsülni – azt is mondják a nálunk fiatalabbak: túlbecsülni – azt, hogy az 1970–80-as években volt mit enni! De azt is mondhatjuk: megtanultuk értékelni az élet alapszükségleteit. (A fiatalok ezt hallgatva azt mondhatják: mire van annyi szál kolbász, ahány nap, addigra már egy kis darabkával is megelégszünk, de mi még tudunk elégedettek lenni...)

Igaz, hogy elzárva éltünk a világ fejlettebb civilizációs részétől, az euroatlanti kultúrától! Igaz, máig megmozdul a gyomrunk, ha Hegyeshalomnál a már üres határőrepületek mellett elhajtunk, de azt is mondhatnánk: legalább világkiváncsiságra nevelődtünk, bármilyen mikrokörnyezetet kezdünk leírni, azonnal a világ-összehasonlítások felé fordul figyelmünk. Megtanultunk örülni az életnek, adottságainknak. Hetvenévesen sem azon siránkozunk, mily kevés van már a biofizikai létből vissza, hanem annak örülünk, hogy ide eljutottunk. candidé-i életörömrre és a folyton-megújulás várására nevelődtünk.

Ezért is azután apáink-nagyapáink, bátyáink életéhez hasonlítjuk magunkat, S ez összehasonlításban szerencsének tartjuk, hogy nem kellett sok olyasmiben részt venni, ami őket öreg korukban azután lelkileg mardosta.

Nagyapáink, apáink részesei voltak Európa hanyatlásának. Nagyapáink – még a 19. század végén születtek – az első háborúban még szuronnyal döfték a másik európaiat hasba csak azért, mert az más nyelvet beszélt, vagy más egyenruhába bújtatták. Apáink – az enyém 1914-ben született – utólag szinte érthetetlen etnikai-vallási emberirtásokban

vettek részt – no az enyém hál' istennek nem –, evégett azután halálukig nem aludtak nyugodtan.

Bátyáink, nővéreink – a világot váltó huszonnyolcas, azaz 1928-as nemzedék – a háború után az újat teremtés hitével, a politikai és szociális forradalom skandált és sulykolt eszméitől vezetve, egymást lelkileg részegítve, szociális kirekesztődést játszottak, hittek az állam és egy párt, az eszme mindenható erejében, jelentettek-feljelentettek, lelkileg megkínózták padtársaikat, szomszédaikat. S mondták: forradalmi idők forradalmi erkölcsöket szülnek, diktálnak. Most azután magyarízkodhatnak – mindenekelőtt maguknak. Mert magunknak a legnehezebb elszámolni...

Nekünk ilyesmiket nem kellett megélnünk – szerencsésnek mondom magunkat –, mert lehet, ha „úgy alakul”, mi is elbuknánk volna. Így hát megmaradhatunk candide-i életszemléletünkönél, majdhogynem érdemesek lennénk korunk Voltaire-mesterének gúnyos kritikájára, merthogy úgy tűnne, hogy mi ebben a vérzivataros európai 20. században jól éreztük magunkat, s felhangzana az epés megjegyzés: mi is Pangloss tanítványai vagyunk, aki ezt a világot a létező világok legjobbikának éli meg, írja le.

Lebecsültük és lebecsüljük a világforradalmi és nemzetforradalmi megváltókat: láttuk gyermekkorunkban, hogy miközben ígérettel, próbára időt nem adó vakhíttel követelve *viharmadarakat festettek az égre* – gondoljunk a rendszerváltó-őrségváltó 1950-es évekre –, közben *libuskák tocsogtak a pocsolyában*. Vagyis működéképtelenné váltak a mindennapok. Mondták, nem lesz szegénység, megfordítják a folyókat, szónokoltak, a hangosbemondó optimista dalokat és szép nemzeti szólamokat zenggett, miközben... miközben Terus néném – akihez le voltunk adva Somogyba, hogy kissé felhizlaljon bennünket, városi gyerekeket – azt hajtogatta: nem kell törődni ezekkel, *csak legyen mindig friss víz a vályúban a kiskacsák előtt*. (Az utánunk jövő újra-forradalmárok neveznek is bennünket „megalkuvók”-nak.)

Nem vonzott bennünket a szekér bakja, amelyre bátyáink mindegyike olyannyira felülni szeretett volna, és ostorcsattogtatással tenni eleget beléjük nevelt világvezető és világforgató hivatásuknak és irányt adni a lovaknak, no meg a világnak. Mi csak azt mondogattuk: *a fontos, hogy a szekér haladjon*. És húztuk-toltuk. Ha mégis felkerültünk a gyeplőtartó helyre – mert valakinek mindig kell a bakon ülni, már csak azért is, hogy lásson a lovak lába és a szekér kerekei elé –, nem rángattuk a lovak zablóját, nem szorítottunk az istrágon. Lehet, kevésbé voltunk így „hatékonyak”. (Ahogy az utánunk jövő nemzedékek mondják...) Lehet, hogy többet néztünk a porba, a kocsis utasaira, mint a fellegekbe. S

A három elnök. Pálinkás József, az MTA jelenlegi elnöke köszönti Glatz Ferencet, háttérben Vizi E. Szilveszter

nyugodtan szálltunk vissza a bakról a kerékmarkolók, vagy netán az utasok közé. (Miniszterség után – hogy magamról beszéljek – vissza a kis kutatóintézetbe, kutatócsoportot szervezni, forrást kiadni, vagy akadémiai elnökség után vissza intézetépület-átépítésre, kéziratot szerkeszteni, korrekturát javítani, új témákban kutatócsoportot szervezni.) S a bakon töltött időre jó szívvel emlékeztünk, ha nem tört a tengely. (Az utánunk jövő rendszerváltóktól – vagy inkább őrségváltóktól – meg is kaptuk a minősítést: konfliktuskerülő, no meg „szekértoló nemzedék” vagyunk.) Tőlünk diákorunkban nem kívánták, hogy csasztuskákkal zengjük a nagy tanító bölcsességét, mint elődeinknél ez megkövetelt volt, mi korunk diákmozgalmában – akkor éppen KISZ-nek hívták – politikamentes diákkört szerveztünk, mert tanulni akartunk, diáksportot, házi zenekarokat szerveztünk, mert új életeszményeket kerestünk. No, nem másokra kényszerítve, csak magunknak. Persze voltak közöttünk is hangos önmegvalósítók: akik mindezt elítélendő depolitizálásnak, cél nélküli életelvnek tekintették. Kommunista hittel szüntelenül pörögtek-forogtak, természetesen balra. Leninnel feküdtek, Maóval ébredtek. Oly lendülettel rugaszkodtak balra, hogy felnöve, a glóbuszt megkerülve jobbról jöttek vissza... Mi csak mondtuk – szekértolóknak nevezett istránghúzókat, útkapárok, depolitizált megalkuvók –,

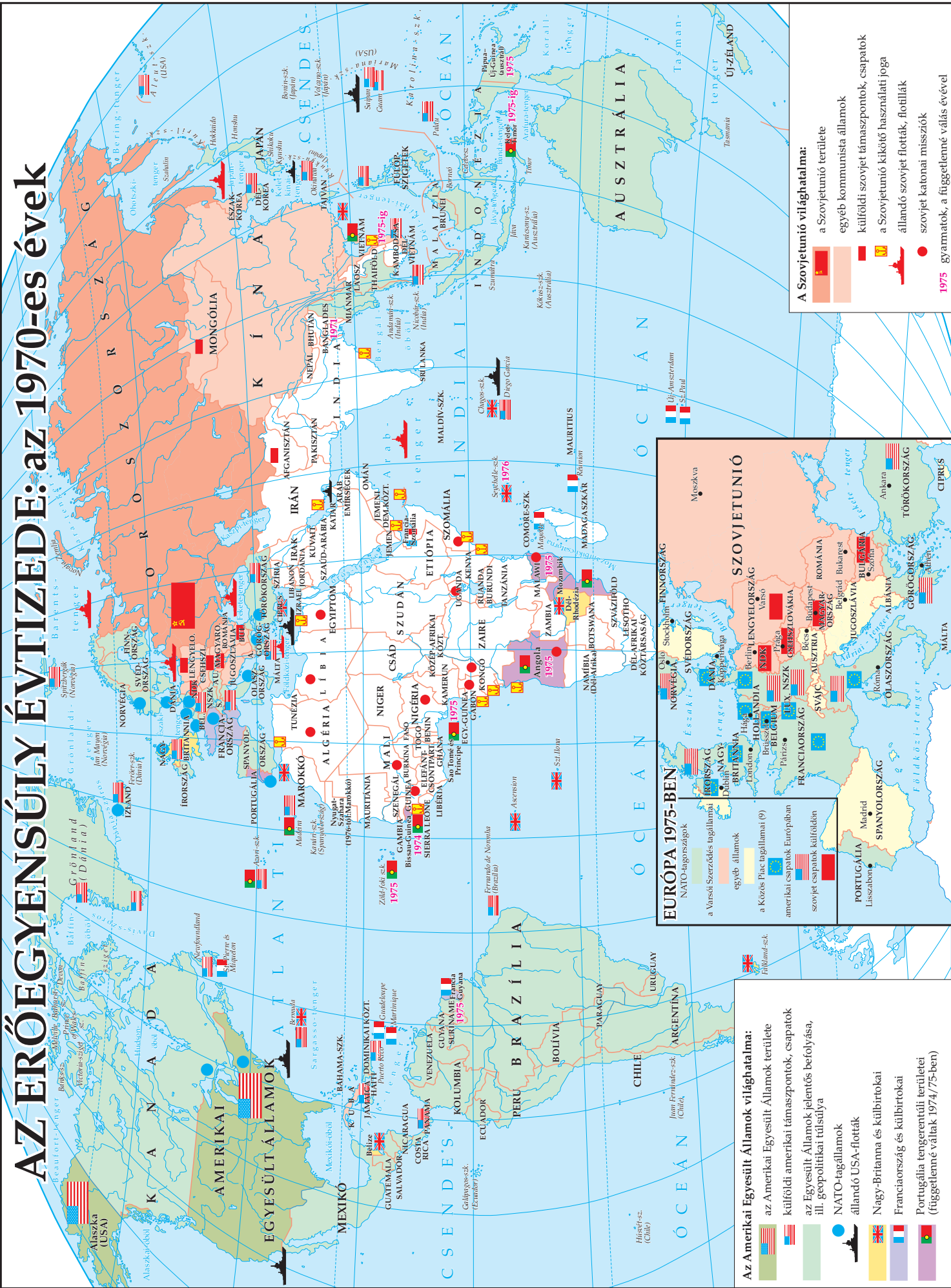
hogy az életnek nincsen célja, de van értelme, s hogy persze, mi hiszünk a politikában, de csak akkor, ha tudomásul veszi, hogy a politikai rendszerek jönnek-mennek, a nép meg – benne mi, az értelmiség – marad. Hogy hiszünk a forradalomban – hogy ugyanis az a történelem mozdonya –, de mi értelme a mozdonyoknak, ha nem húz vagon, benne emberekkel, hasznos rakományal. De jól megvoltunk egymással, legalábbis mi nem akartuk rájuk erőltetni a világfelfogásunkat, csak hagyjanak élni és úgy cselekedni, ahogy mi jónak látjuk. Az értékelést majd elintézi a történelem. Mert egyszer mindenki mérlegre tétetik, és boldog lehet, ha a legkevesebb felelősségre vonást, az *önértékelést* az ember még megéri, mondjuk, ha a hetvenet eléri.

II. A hidegháború korában, kutatóként (történészként), 1966–1989

De mi is az önértékelés mércéje? Mi – és azt hiszem korosztályom nagyobb része – erre így válaszolunk: *közhaszon és a kíváncsiság kiélésének öröme*. Hogy állunk mi ezekkel a követelményekkel?

Kutató lettem – 1964-ben végeztem az egyetemet Budapesten –, majd oktató az egyetemen. Vagyis a kíváncsiság és

AZ ERŐEGYENSÚLY ÉVTIZEDE: az 1970-es évek

Az Amerikai Egyesült Államok világhatalma:

- az Amerikai Egyesült Államok területe
- külföldi amerikai támaszpontok, csapatok
- az Egyesült Államok jelentős befolyása, ill. geopolitikai túlsúlya
- NATO-tagállamok
- állandó USA-flotillák
- Nagy-Britannia és külbirtokai
- Franciaország és külbirtokai
- Portugália tengerentúli területei (függetlennek váltak 1974/75-ben)

EURÓPA 1975-BEN

NATO-tagországok

a Varsói Szerződés tagállamai (9)

a Közös Piac tagállamai (9)

egyéb államok

amerikai csapatok Európában

szovjet csapatok külföldön

PORTUGÁLIA
Lisszabon, Madrid

SPANYOLORSZÁG

A Szovjetunió világhatalma:

- a Szovjetunió területe
- egyéb kommunista államok
- külföldi szovjet támaszpontok, csapatok
- a Szovjetunió kikötő használati joga
- állandó szovjet flotillák
- szovjet katonai missziók
- 1975 gyarmatok, a függetlenné válás évével

a közhaszon nyújtása – tanítani szóban és írásban – életéremmé és hivatássá vált. Tehát szerencsés voltam. Még fizetnek is azért, mert azt csinálhatom, ami érdekel. Már az szerencse volt, hogy generációm itt, Európa keleti felén iskolai előmenetel és képesség alapján juthatott ilyen élethivatásokhoz. (Nem mintha egy jó esztergályosnak – mint amilyen apám volt, aki a fémmegmunkálást élethivatásként élte meg, és az 1945 utáni rendszerváltás nélkül feltehetően rám is ez a pálya várt volna – nem jut ki a kíváncsiság kielégésének öröme. Ezt is megtapasztalhattam: mellette dolgoztam két nyáron át a 8-as üzemben. Apám sokszoros újíto volt Csepelen, a konyha hokedlijén rajzolva a bütyköstengelyt.) Szerencse az is: generációm már nem feszítették osztályhátrány vagy -előny miatt társadalmi irigységek – mint az előző korosztályokat –, s az eszesebbje már a ránk maradt kelet-európai urbánus–népies ellenérzéseken is mosolygott, vagy legyintett arra. A pályára engem – de azt hiszem, korosztálytársaimat – még csak a minden iránti kíváncsiság hajtott. Majd csak a következő évtizedek, a mi felnőttkorunkban lett a kutatói életaktivitás – most már visszatekintve, történésként, 70 évesen úgy látom – valójában közhasznú. (Ha elfogadjuk, hogy közhasznot hajtani azt jelenti: a közösség egészének életjobbításához hozzájárulni. S nemcsak az emberi, hanem a természet-egész számára.)

1956 és az ipari-technikai forradalom bűvöletében

Pályaválasztáshoz az 1950–60-as évek fordulóján kerültünk. Serdülőkorunk nagy élményei, környezetünk technikai eszközállományának szaporodása (gáztűzhelytől a televízióig, azután az autó és repülőgép jelezte közlekedési forradalom, azután a mozgókép-forradalom), az atomháború napi veszélye azután a rockzene szükséges technikai tartozékai: az elektronikus hangászati eszközök, majd a kamaszkor már tudatosan megélt technikai-tudományos élménye: az első szputnyik sokkja (1957). Mindezek a fizika, a kémia, a matematika felé fordították a legkíváncsibbukat. Engem is. Már tudtuk, hogy a gondolkodási forradalom valahol a századelőn keletkezett az atom felfedezésével, amely először a világpusztító bombához, majd az atomerőműhöz vezetett. S tudtuk – önképzőköri viták témája lett –, hogyan született a molekulavilág felfedezése az 1920-as években, amely például a mi fiatalkorunk kordivatjához, a szőkítéshez, a hajhidrogénezéshez vezetett; s lett a kémia korunk csodatudománya, amely a fizika által atomokra bontott anyagot újra összerakta, csak másként, s keletkezett a korszenzáció: a mesterséges anyag, a nejlontól a műanyagcsövekig. (Mert nekünk még elhivatottságtól vezérelt tanáraink voltak, akik hivatásnak érezték a tanári pályát, nem „kulturális szolgáltató” foglalkozásnak, s magukat nem csupán szociális érdekvédelmi csoportnak.) A kor legizgalmasabb jelenségének és így az életpálya értelmének az új felfedezésekkel foglalkozást tartottuk. (És ezt így hallottuk mind otthon, a munkáslakótelepen, mind az iskolában – ez is mily szerencse.) Az iskola legjobb tanulói közül korosztályomból csak keveset – így engem – térített el a természetismeretekben gyönyörködés szórakozásától a történelem vagy a filozófia,

irodalom. (De hát 1956 őszét átélve a kamaszgyerekek közül sokan már a versek, a történelem, az emberismeret világa felé fordultunk, mert ez még izgalmasabbnak látszott.)

A kutató mint társadalmi tényező

A mi korosztályunk volt az első igazi haszonélvezője a második világháború utáni tudományos-technikai forradalomnak: az 1960-as évek elején megnyíltak nagy számmal – mind Nyugaton, mind Keleten – a kutatói, egyetemi oktatói állások, intézetek. A mi generációink életében lett a tudományos kutató az euroatlanti világban *társadalmi tényező*, és lettek a tudományos intézmények az államok, sőt világrendszerek stratégiáit meghatározó *gazdasági-politikai erőkké*. A mi nemzedékünk élte meg azt, hogy a kutatói aktivitás az emberi élet – és lassan a nem emberi élet – minden részletében jelen van. Teremtésben, fenntartásban. Azt, amit úgy fogalmaztunk meg sokan az ezredfordulón: eszközeinkben, környezetünkben a századelőn az anyag és hozzáadott érték – azaz tudás – 80–20% arányról fordítottjára fejlődött: a hozzáadott értéknek ma már 80%-os a részesedése a termékekben. A tudásipar ilyen kifejlődésére a 1960-as évek elején még nem számíthattunk – az csak szerencsénkre következett be. A fizikában a félvezető-kutatások elvezettek a számítógéphez, korunk információs forradalmához, a mobiltelefonhoz, s ahhoz a csodálatos digitális kultúrához, amelynek első évtizedét most éljük meg, s amely egy egészen új érintkezéskultúrát hoz az emberiség történelmébe, valószínűleg a 16. század óta a legnagyobb közkulturális fordulatot. A mi nemzedékünk volt a derékhada annak a kémikus-biológus társadalomnak, amelyik a mesterséges anyagban eljutott a nanokultúrához, amely anyagok nélkül ma már a világűrben tartózkodás elképzelhetetlen volna, nem is beszélve horgászbotjainkról. A kémia nélkül képtelenek volnánk energiánk biztosítására, és miután 1953-ban a biokémészek felfedezték a DNS-t, kitérültek előttünk korosztályunk kezdő kutató éveinek mindnyájunkat elbűvölő új világa, a mikrobiológiai világ. Amely a genetikai csodákhoz – és nem csak Dollyhoz 1997-ben, de még valamihez – elvezetett: *a világ anyagi egységén való elgondolkodáshoz*. Hogy azután megszülessen korunk-napjaink szupertudománya, az *Earth System Science* (2005), amely az űrkutatás – és vitatkozhat az érdemeken a fizika, kémia, biológia, műszaki tudományok, no és az egészségügy – eredményeként immáron képes a Föld, a planetáris világ egészét összefüggéseiben szemlélni. Ember és természet, ún. élő és élettelen természet egymásba fonódásának szemléletével. (Amit én, mint a természettudományokhoz az utóbbi két évtizedben „megtért” történész, hajlok a Gaia-szemlélet kifejlődéséhez kötni.) *Hát nem nagy szerencséje korosztályunknak, s nekünk, kutatásért fizetett és kutatásnak élő embercsoportnak!* Hogy az emberiség – sőt az egész Föld, s nem biztos, hogy nem az univerzum – legfontosabb fejlődési folyamatának lehetett, lehattunk részesei, formálói?

Természetesen Voltaire mester „lepanglossozna”, hogy rúgjon egyet Rousseau-n, aki a technika mindenhatóságával szemben a természetben élés szépségeit hangsúlyozta, kimutatná, hogy generációink e candide-i optimizmusa a valóság megélésének szintjén teljesen megalapozatlan. Hiszen a mi

korosztályunk élte meg aktívan a hidegháborút, figyelt kételkedően, félénken más politikai égtájokról érkezett kollégáira, s élte meg nem válság nélkül a hidegháború lezárultával együtt járt, kelet-európai rendszerváltásokat, azok során a politikai-társadalmi és az értékrendi megrázkódtatásokat. candidé-i optimista szemléletünkkel ezt sem így látjuk. Miért? Tesszük fel a kérdést, hogy a magunk érzelmeit magyarázhatjuk.

A kutatói társadalom a hidegháború korában (1949–1990)

A kutatói társadalom, mint világtársadalmi erő, az 1960-as években jelent meg. (Bátyáink teremtették meg ennek alapjait, testvéri barátom, Ránki Gyuri nagy cölöpöző volt ezen alapok lerakásában.) A mi korosztályunk ennek is haszonélvezője lett. Igaz, hogy keserves volt megélni, amikor a határon kiforgatták táskáinkat, hogy szorongás élt bennünk minden ösztöndíjas vagy konferenciaút előtt és után. (Részben a biztonsági hivatalok, részben az emberi rosszindulat miatt.) És – hadd tegyem hozzá – ugyanígy szenvedtek a nyugati világból érkező ösztöndíjas társaink, barátaink, kollegáink az ő hivatalaik gyanakvásától, és kezdetben talán tőlünk is. De a hidegháború ténye kovácsolta össze generációnkat jobban, mint – korábban vagy később – bármikor egy adott generációt: „politikai rendszerek jönnek-mennek, hivatalok végzik dolgukat, a világot mégis az viszi előre, amit mi csinálunk”, biztattuk egymást keletről-nyugatról jövők egyaránt. És gondoltunk nemcsak a kutatási témáink művelésére, a közös laboratóriumi, könyvtári munkánkra, hanem a kultúrákövetítő szerepünkre. Aminek fontosságára majd a rendszeres utazások, világcsavargások közben ébredtünk rá. Sétálva konferenciák, közös ebédek, a divatba jött „kultúralkoholizálás” után – angol, német, amerikai, francia, orosz barátainkkal. Akár a cambridge-i egyetem parkjában, vagy a mainzi Rajna-parton, vagy a hosszan kanyargó párizsi St. Denis szépség-kirakatso-raít laposan megpislogva, vagy éppen az ulica Gorkava rosszul megvilágított sétányán. (Igaz, itt egy kissé gyakrabban fordulva meg, és nem a lányok után, mint a St. Denisen.) Ma már úgy látjuk – visszatekintve a félévszázad távlatából, a hetvenes magasságból –: a hidegháború korában a politikailag-ideológiailag *kettéhasadt világok felett kifeszített gyaloghídon* a tudomány munkásai voltak azok, akik *rendszeresen átjártak a másik oldalra*, vitték-hozták nemcsak a tudományos ismereteket, hanem tartották-erősítették a világ két fele között az emberi-kulturális kapcsolatrendszeret. (Amely kapcsolatrendszer 1932 óta a nemzeti szocializmus, majd a világ- és a hidegháború újra és újra megtépázott.) *A kutatói társadalom világtörténelmi szerepet töltött be a hidegháború korában, mint társadalmi erő is.* S ennek mi részesei, e szerep hordozói voltunk. Leleményre és világot figyelésre szokott generációnk hamar rájött, hogy az utazások, kapcsolatteremtések nem csak arra valók, hogy ellessünk valami újat a szakmagyakorláshoz külföldi kollégáktól, vagy hogy szervezzük munkáink idézését, netán bennünket újrameghívásokat, s nem csak azért utazunk, hogy puhabőrű kiscipőket, az első legókat vásárolhassuk kisgyermekünknek, nyugati cigarettákat, nejlonkabátokat vásárolhassunk a családnak, barátoknak. Hivatás-

tudatból is törekedtünk – legalábbis így gondoltuk – minden erőnkkel a *kultúrák közötti nemzetközi érintkezésrendszer építésére.* Számunkra sem az Egyesült Államok, sem a Szovjetunió nemcsak mint politikai-hatalmi entitás, hanem mint népek, természeti kultúrák szálláshelye jelent meg. Élveztük a londoni, párizsi, müncheni, római, bécsi, moszkvai könyvtárak kultúrkincseit, a jó konferenciák előadásait, és elégedettség-gel, örömmel éreztük magunkat a Duna-völgyi soknemzeti szokásrendszerek, életérzelmek közvetítőjének. (Mily jóleső érzés ma látni: megtanultuk például mindenben – mindenki-ben – felfedezni a jót. S követni ez elvet családtagként, barát-ként, vagy éppen munkahelyi vezetőként. Egy olyan korban, amikor szinte értelmiségi magatartáskövetelménnyé emelkedik a mindenkiről – politikában, közéletben, munkahelyen – rosszat mondani tudás... (Lám, milyen tulajdonságokat hívott elő bennünk a hidegháború, a szovjet rendszer kényszere...)

Nemzeti, párt- és összemberi szempontok elválnak

És megtanultuk – korunk közéletéről, társadalmáról gondolkodva –, hogy vannak „*párt-*” és vannak „*nemzeti*” és „*összemberi*” szempontok. Mi a nemzeti és összemberi szempontok képviselői legyünk. És azon mérjük pártpolitikaink teljesítményét, mennyire veszik azok tudomásul: a *nemzeti és párt-szempontok nem esnek egybe, akár a 90%-os egypárti rendszerben sem.* És azon is mérjük politikusok teljesítményét, mennyire veszik tudomásul: nem csak olyan emberekből áll a társadalom, akiknek az a dolguk, hogy pártpolitizáljanak. És ne pártpolitikai szempontból ítéljük meg olyanokat, akiknek nem az a dolguk. *Azaz megtanultuk a bolsevik mentalitást megvetni, legyen szó egy- vagy többpártrendszeréről.* Nyugaton, Keleten egyaránt. (Abban természetesen óriásit tévedtünk, hogy ezt a politikusi magatartást csak a diktatórikus rendszerekhez, a nácizmushoz, illetve a szovjet rendszerhez kötöttük. Ezt csak a rendszerváltás után látjuk, és féltettük, féltjük is megerősödésétől mind a társadalmat, mind magukat a politikusokat.) S nem győzzük hangsúlyozni – vagy csak egymás között morogni –: ha egyes hivatások – így a tudomány – politikai függetlensége mellett érvelünk, akkor az nem ellenzékiség. Merthogy megtanultuk: *jaj annak a közösségnek* – akár politikai, akár szakmai közösség –, *amelyikben a függetlenség ellenzékiségnek minősülhet.* Mert azt is megtanultuk: vannak hivatások, aktivitások, amelyek közhaszná csak akkor érvényesülhet, ha azok függetlenséget élveznek. Így a tudomány is. Ezzel lehetnek a közös szolgái.

A kutató új funkciója

Folytatva candidé-i pozitív életelveink alakulását! Mi minden másra is rájöttünk saját kutatói és a tudomány modern kori társadalmi szerepéről gondolkodva? Éppen a hidegháború – no és a szovjet megszállás – hatására! Amely itt, Keleten élőknek valóban külön élet-rejtvényfejtést jelentett. Nos, például azt – amiből azután később tudománytörténeti munkánkban általános következtetésekre is jutottunk –, hogy ui. a modern kutató nemcsak *feltaláló* (mint korábban tanultuk), hanem legalább ennyire tudásközvetítő is, aki a világ tudományos nagyüzemében az információáramlás hajszáleireit, in-

tézményeit – nemzetközi szövetségeket, társulatokat, konferenciákat, kutatóintézeteket, folyóiratokat – működtet. Idekanalizál és *kiközvetít eredményeket*, eljárásokat! A tudásáramlás hajszálcatornáit a tudományos intézmények ma már. És ugyanakkor a kutató egyben a helyi – mondhatnánk nemzeti – kultúra üzemének *karbantartója*: az anyanyelvi oktatás, folyóirat-állomány, értelmiségképzés színvonalának biztosítója. Amely utóbbi két szempontnak a szovjet megszállás idején kiemelt fontossága volt. Az elzárkózás miatt a tudományos ismeretcsere biztosításának, az idegen megszállás miatt a nemzeti-lokális kultúra, tudományosnyelv-karbantartásnak.

Nemzetmegtartó társadalmi erő (1949–1990)

Nemzetmegtartó szerepet töltöttek, töltöttünk be, a szellemi-kulturális túlélés munkásai voltak, voltunk. (Mondhatják persze az utánunk jövők: „együttműködők”, „kollaboránsook”. De hát, csak morfondírozhatunk: egy nemzet nem disszidálhat, meg aztán nem biztos, hogy az a fal azért omlott össze, mert néhány csoport két-három évente fejjel rohant neki, persze biztonsági őrkötől figyelve... Meg aztán lehet, hogy akik a falból „csak” éppen az összetartó habarcsot kaparták ki, többet tettek a fal leomlásáért... Meg aztán...)

A kutatói társadalmon belül – magam 1963 óta vagyok az akadémiai közalkalmazotti-kutatói gárda tagja – sajátos csoportot képviseltünk mi, történészek. Átjártuk természetesen mi is, mint fizikus, kémikus-biológus kollegáink, a világhatárokat, de bennünket korlátozott – itthon is, külföldön is – a rendszer ideológiai apparátusa, a megkövetelt és törvényekben is előírt történelmi jelképek és hősök rendszere. A hagiográfia – a középkori szentek és ideológiai oltárok megalkotásának – korát éreztük visszajönni, több száz év után. Ismeretes tabu-, illetve kötelezően kritikátlanul kezelendő témák: a párt története, a felszabadító-megszálló SZU történelme, és kötelezően egyoldalú elmarasztalással tárgyalandó témák: a háborúban vesztes európai államok – köztük a mi hazánk, Magyarország – történelmének bemutatása, és természetesen a korábbi, az 1945 előtti rendszerek és 1956 vezetőinek elmarasztalása. És kötelező ugyanakkor a korábbi ellenzékiek – ha mégoly sovány kis mozgalmuk volt is – hagiografikus, azaz mennybe emelt méltatása. (Kétségtelen, nem volt minden tanulság nélküli mindezt átélni. Mert aki mindezt átélte, attól nehéz lehet a jövőben *egy újabb hagiografikus* szemlélet elfogadását elvárni, elfogadni netán egy újabb, csak más szempontú történelmi panteon építését, netán a kritikátlan történelemtárgyalást. Legyen szó akár a korábban elhallgatott témákról, csak ellenkező előjellel: kritikátlanul immáron az 1945 előtti korszakról, szabadságharcainkról, akár 56-ról, tömegmozgalmainkról...) Netán tudomásul venni egyes irányzatok kirekesztését a nemzeti történelem tematikáiból, akár a korábban agyonhangsúlyozott szociális mozgalmakat. Kétségtelen: meg kellett tanulni ezen korlátok között is szakszerűen dolgozni, a cenzúra mellett is színvonalasan publikálni.

A „szovjet” tudomásulvétele: a világban, itthon

Ugyanakkor ma visszatekintve, el kell fogadni, hogy tudomásul vettük a szovjet rendszer politikai és ideológiai doktrínái-

nak jelenlétét, mint metafontikus, tehát szakmán kívüli tényezőt. Mint keretet. Hogy előbb született *e rendszerben a keret s csak később a kép*. S hogy a keretgyártók nem mi vagyunk, hanem a világpolitika és a helyi politika. Nem a mi dolgunk. A nyugati hatalmak cserbenhagyták 1956-ot – gondoltuk mi, tehát irreális volt, ha hősiesség küzdelem is. Azután jött a Vatikán megbékülése a szovjet megszállókkal (1965). És végül a helsinki doktrína (1975) legalizálta a mi besorolásunkat a szovjet gazdasági-politikai és katonai hatalmi rendszerbe. Itt jelölték ki a helyünket, ezt életkeretünknek. Amelyek között nekünk – helyi közösségünknek, mint magyarnak, mint értelmiséginek – az életünket kellett leélnünk. El kellett fogadnunk, látjuk ma, annak idején azt, hogy tudomásul vettük – sőt belátással – annak idején: volt annak valami *haszna is*, hogy bekényszerítették gondolkodásunkat a valós történelmi keretek, például Kelet-Európa történelme közé. Amelyet a korábbi történetírás nem szeretett tudomásul venni. Ismét a candide-i életfelfogás szabadult ki belőlünk. Van haszna annak is, hogy kellett tanulni oroszul, mert köröttünk mégiscsak szláv népek éltek és élnek. És rá kellett ébredni, milyen fontos a történettudományban az a bizonyos *kultúra-kanalizálási és karbantartó funkció*. Hogy ugyanis az elzárt szovjet térségbe idehoztuk a világ élenjáró történetírásának eredményeit. Nemzetközi szinten művelve ezzel a szakmát, a történelmi oktatási rendszert és a közgondolkodást. S milyen fontos a történettudománynak az a bizonyos karbantartó funkciója. A megszállás körülményei között. Hogy ui. a szovjet megszállás közepette is – ahol a nemzeti történelem idézése nemzetmegtartó tevékenység volt – ébren tartotta a közgondolkodásban a nemzeti történelem esemény- és műveltséganyagát és működtette az azt hordozó intézményeket – folyóiratainkat, nemzeti nyelvű kiadói-szerkesztői műhelyeket, kutatóintézeteket, tanszékeket. S hogy ezen kultúramegőrző és modernizáló funkciók köteleessége belénk rögződött, s megmaradt a megszállás utáni évtizedekre is. Talán a kismemzeti kultúrákban *a történettudomány egyetemes hasznára jöttünk rá*. Talán... (Azt ugyanis értékelje és vizsgálja majd az utókor, hogy mennyire használtuk ki az adódó lehetőségeket, szerkesztve folyóiratainkat – pl. mi korosztálytársainkkal a több tízezer példányos *Históriát*, szakfolyóiratokat, tanulmány- és forráskiadvány-sorozatokat, megkezdve a történelemtanítás korszerűsítését és a tankönyvek modernizálását az 1980-as években. S vajon igaz-e, hogy ezzel a történettudományban a rendszerváltás útját tapostuk? És jól látjuk-e, hogy megtanultunk azon járni? Nos, mindarról korai még most, és nem helyes az átlónek beszélni. Kétségeink miatt sem...)

A történettudomány „a nagy tudomány” (1960–1990)

Azt azonban talán bizton állíthatjuk, hogy egy területen – a világháború utáni nemzetközi történészviták terén – szerencsés szerep adódott korosztályomnak. Amelyre jóleső érzéssel – akár panglossi elégedettséggel – tekinthetünk vissza. Legalábbis mi, akik az 1970-es évektől a nemzetközi színtereken töltöttük életünk egy részét, s nemcsak kutatóutakon, levéltárakban-könyvtárakban, hanem konferenciákon, nemzetközi szövetségben (így a különleges szerephez jutott történész világszövetség bizottságaiban).

A történettudomány az 1960-as évektől nőtte ki magát Európában „nagy tudománnyá”. Amikor Európa a világháború utáni romeltakarítás, majd a hidegháború jeges korszaka után – 1962 után – kezdett talpra állni és szembenézni a maga 20. századi múltjával. Szembenézni azzal: hogyan lett a századelő világvezető kultúrája, majd fél század alatt, a két nagyhatalom – az USA és a Szovjetunió – „köztes térség”-évé. Európa látható hanyatlása 1914–1945 között! A két világháború! Az etnikai alapú népiirtások, majd kitelepítések etnikai, illetve osztály- és politikai alapon! És közben az európai térségen kívüli világ emelkedése: maga az orosz vezető, de ázsiai nagyhatalom, a Szovjetunió, azután India, Kína, Dél-Amerika, majd az 1960-as években Afrika! Az európai közgondolkodást leginkább izgató társadalomismereti témák lettek. A történettudománytól várta szinte mindenki a látható világmozgások magyarázatát. Az új nagyhatalom, a Szovjetunió, amelynek megszállási és politikai rendszerében éltünk, maga is kereste helyét az új világrendben. Mint adott földrajzi térségben építkező állam, és mint a liberális kapitalizmus másfél százados világrendjébe benyomuló rivális kommunista-szocialista társadalmi rendszer. Nem véletlen, hogy a Szovjetunió a társadalomtudományok területén a történész világszervezetben kért magának és kapott kiemelt helyet, és az sem véletlen, hogy a világpolitikai enyhülés – az 1970. évi új Kelet-politika, majd az 1975-ös helsinki folyamat kezdete – nyitányaként tárgyaljuk ma már azt a tényt, hogy 1970-ben Moszkvában rendezik a történész világtudománykongresszust. A történész világszervezet és rendezvényei 1970–90 között a világrendszerek egymás mellett élésének egyik elsőszámú fóruma. Legfelső vezetésében az 1970–80-as években még apáink – a két német államból a nyugatnémet Erdmann – a világszövetség elnöke is – és Engelberg, az amerikai Iggers, az európai történetírás akkori nagy öregje, francia Fernand Braudel, Lefèvre, a lengyel Grabski, és bátyáink generációja – a francia Hélène Ahrweiler, François Bédarida, az angol Barker, Dickens, a lengyel Topolski, a német Mommsen testvérek, a magyar Ránki György, majd Berend T. Iván – játssza a vezető szerepet, de mögöttük az én generációm van ott, s nem utolsósorban mi, európaiak. Magam is – két szakmai bizottságban főtitkárkodva – ott szoktam hozzá: „csak a világgal mérd magad”. (S örülök, hogy ránk kényszerítette a történelem – az 1989 előtti évtizedek – e kutatói magatartást.) Ma is, ha európai regionális összehasonlító témákat tűzünk napirendre, e korosztálytársakat mozgósítjuk – a többiek is már a hetvenhez közel vagy éppen benne – a német J. Kocka, aki a világszövetség elnöke is volt, a térségből A. Suppan, vagy H. Haselsteiner, D. Kovač, a Délkelet-Európa történeti bizottságok elnökei máig –, mert ők értik a világtörténelmi összehasonlítás fontosságát élvezik szépségeit... (Mint öregek tudomásul vesszük: a nemzetállami szempontok bűvöletében élők mai legfiatalabbjai nemegyszer e világlátást régimódiként, már-már nemzetárulásként jegyzik.)

Cél: az európai megbékélési folyamat

Szerencseézésben élünk. Legalábbis én így élek. Ismétlem. Közhasznót hajtó kutatónak születésnap érzésében. Hadd indokoljam az érzésem alapozottságát tovább. Hadd irányít-

sam figyelmüket a történészek talán legnagyobb közhasznára: az *európai történelem megbékélési folyamat* indítására és térségünkben, a Kárpát-medencében mai kibontakoztatására.

Igaz, hogy politikusok indítványára – de Gaulle és Adenauer –, de történész programként indul meg 1962-ben és tart az 1970-es évek végéig Európa nagy nemzeti-történelmi megbékélési folyamata: a német–francia történészvita, eredményeként közös történész-programokkal, tankönyvbizottságokkal. Amelyet követ majd a finn–svéd, azután az osztrák–olasz. (S ezeket ma már a történeti irodalom az európai integráció szerves részének, az EU szellemi előtörténelmének tanítja. S amelyet kezdtünk mi is – akik annak idején a 70-es években a német–francia projektet személyesen megéltük – a Kárpát-medencében 2007-ben, amikor Magyarország, Szlovénia, Szlovákia után Románia is az EU tagja lett. Hangoztatva kötelességünket, s közhasznunkat, mint kutatóknak, mint történészeknek.)

Mert van valami, amit tankönyvből megtanulni nem lehet, s ez a tapasztalat.

Ismét csak fontos, közhasznú dolgokban vehettünk részt. Szerencsénkre...

Ültessük el az almafát!

És még valamit, amit illetet volna, vagy illene élelelvként is, nem csak tankönyvanyagként megtanulni: minden mai jelenség *történelmi* jelenség, azaz *elmúlik*. Reményünk – annak idején a hidegháborúról, a szovjet rendszerről gondolkodva – is ez volt. Mert a szovjet rendszer fennállásának végét, átalakulásának lehetőségét előre nem láthattuk. Ezért is azután élelelvként idéztük – én legalábbis az 1980-as években már mind gyakrabban – a bölcs reformátor, Luther mondatát: ha tudod is, hogy holnap a világnak vége szakad, akkor is ültess el az almafát. A hidegháború korában szintén belénk rögzült, de talán ma sem haszontalan élelelv. (Így letünk mi szekérhúzó, szekértoló, megalkuvó generáció egyben a lenézett „*almafát ültető*” generáció.)

III. Világszemléleti váltásban (közszerelőként), 1989–2010

Tisztelt tanult társaim!

Akadémián beszélve a tudomány közhasznáról, ráadásul akadémikusként, ráadásul a 70. születésnap alkalmából, ráadásul volt elnökként – akit most tanulmánykötetel tiszteleg meg kollégái –, nem lehet megkerülni, mit is hozott az életben, az én életemben a Magyar Tudományos Akadémia tagjának és elnökének lenni. És főként nem, amire felszólítást kaptam: beszéljek arról, *hogyan lett az Akadémia a nemzeti stratégiai programok műhelye*. Hogy magamat idézzem. Nota bene... a fene sem tudja ebben az ideológiailag változó világban, mikor, miért, kitől kap ki az ember. De hát 70 felett ez már úgyis mindegy... Akkor is vállalkozni kell, erről az akadémiai szerep újraértelmezésekről beszélni, ha tudjuk: a dementia-irodalom régen tisztázta, hogy öregedő embereknel a legfőbb gond a közelmúltra emlékezni, azaz a rövidtávú

memóriával adódik. És én a közelmúltban, 1996–2002 között voltam e nagy tiszteletre méltó intézmény elnöke.

Akadémia az új, átalakuló világban?

Mire jó a magyar akadémia és mire jó általában egy európai akadémia a 20–21. század fordulóján? Tettem fel a kérdést korosztálytársaimnak, legközvetlenebb barátaimnak, szerzőtársaimnak, friss – még nálam is frissebb – akadémikusoknak, Szakály Ferencnek, Engel Pálnak, amikor a jelölés megtiszteltetése elért. Nem akartam 54 éves koromban, két történész elnök, Berend és Kosáry után akadémiai elnök lenni. Nem is tartottam helyesnek. Amúgy sem tudomány- és kutatásszervezési feladatok foglalkoztattak annak idején, jobban a magyar, illetve az európai történelem új szintézise, az új történetírás módszertani alapvetése...

Mint kutató és Ránki halála után (1988) intézetigazgató, igen jól éreztem magam a bőrömben. A történész világszövetség két bizottságának főtájkára, telve szakmai tervekkel: az éppen megjelent A magyarok krónikája után említett barátaimmal éppen az összefoglaló (százíves) „Magyar történet” megírásához fogtunk, közben szerkesztettem a Magyarok Európában összefoglaló sorozatot, írva a legújabb kori kötetét (a többi Engel, Szakály és Kosáry írta), készülve – zsebemben a megbízatással – egy Chronik Europas-ra, vagyis egy német nyelven írandó Európa-krónikára. Azokban a hónapokban kezdtük barátommal, a történész világszövetség akkori elnökével a volt szocialista országok összehasonlító történelmének Németországban agyontámogatott projektjét. Csináltam a História-t, kezdtem az új történeti kézikönyvsorozatot. Otthagyni a kutatói teret egy tudománypolitikai-tudományszervezési feladat kedvéért? Ezt nem kívántam magamnak. Még ha a köz iránti köteleességtudatra neveltek is, mint korosztályomat általában...

Két tény volt, amely végül is a jelölés, a nagy megtiszteltetés elfogadására indított, s ez témánk, a tudomány közhasználat szempontjából – most veszem csak észre, írás közben – fontos volt. Az egyik tény: a politikai rendszerváltásban kapott véletlen, de aktív szerepem 1989–90-ben. A másik tény: 1991-től európai uniós magas szintű szakértő bizottság tagjává hívtak meg. Mindkét tény az akkori jelen világ változásainak fontosságára vonzotta napi figyelmemet: a bipoláris rendszer összeomlására (1989–92), Európa keleti felének visszacsatlakozására az euroatlanti kultúrkörhöz, egy új politikai-gazdasági rendszer megtervezésére és felépítésére, azaz mind Európa, mind a magyar állam és a magyar nemzet aktuális sorskérdéseire. A közbeszéd tárgya köztem és korosztályos barátaim – külföldiek, itthoniak – között ezek voltak. Akkor 50-es éveink közepén jártunk, erőnk, tennivágyásunk, úgymond, teljében. Én magam is azután új reformkorról beszéltem, írtam, mondván: ahogy a 19. század első felében alakultak ki Európa igazgatási, nemzetállami keretei, az ipari-technikai forradalom nyomán a kapitalisztikus új gazdasági rendszer, az új iskolázási és tömegműveltségi követelményrendszer, új munkakultúra, úgy az ezredfordulón, azaz napjainkban alakul át a világ és Európa igazgatási rendje, integrációk sora épül ki – közöttük az európai integráció –, új ipari-technikai-informatikai forrada-

lom köszönt ránk, most dől el, hogy a lokális társadalmak mennyire tudnak az új világrendben jól elhelyezkedni, közlekedési-települési szerkezetüket, gazdálkodási rendjüket a nyugat-európai piacgazdasághoz és a szociális államhoz igazítani, hogyan tudjuk világverseny-képességünket társadalmi szinten biztosítani – és így tovább. És ez az új világrend a szovjet rendszer váltását követő gazdasági, társadalmi, műveltségbeli megrázkódtatások közepette szakadt ránk. Hát ebben részt venni, különösen azoknak, akik Nyugaton is iskoláztak, lehet, hogy kötelessége volna...

A rendszert váltó kormányban, 1989–1990

Az egyik tény: 1989–90-ben a rendszerváltó Németh-kormány kultuszminisztere lettem. Váratlanul. Akkor csak a kutatói pályáról való rövidnek ígérkező kirándulásnak szántam az adminisztrációban való részvételt – ahogy én neveztem a miniszterséget, elválasztva magam a politikus miniszterektől. (Egyébként a kormányban is – két kivételtől eltekintve – mind korosztálytársaim és mind volt egyetemi oktató – maga a miniszterelnök is –, sőt egy akadémikus, emellett vezető közlekedési, gazdasági és bankár-szakemberek. Neveztük is magunkat „szakértői” kormányának, mert együtt dolgoztunk volt kormánypárttal, új ellenzékiekkel, itt-hon most neveznek bennünket az „utolsó kommunista kormányának”, mert még mindig bánt egyeseket, hogy többségünknek szakmája volt, ért ahhoz, amit adminisztrál. Talán bántani is akarnak bennünket, pedig dehogy bántjuk mi, derék Candide-ok a mi utódainkat! Sőt, még szurkolunk is nekik... Neveznek bennünket Nyugaton – ezt most hallottam újfent a bécsi nemzetközi „rendszerváltás” konferencián – a „törvényes forradalom kormányának”; én meg neveztem magunkat a „tűzoltók kormányának”, merthogy égett-omlott a régi épület minden sarkán, temetve maga alá nemcsak üszköket, hanem értékeket, s mi azok mentésére szerződünk – egymással. Örültem is – mennyi szerencse is van e világon, figyelj, derék Voltaire mester –, hogy 70. születésnapomra Varga Imre barátom legújabb, okosan szép alkotásával, Szent Flóriánnak, a tűzoltók szentjének szobrával ajándékoztak meg. Látjátok barátaim, korosztálytársaim s bátyjaink: 88 évesen – mint Varga Imre – is alkothat az ember, s milyen művet! Mit siránkozunk mi, hetvenesek!)

És talán nem is voltam rossz miniszter. 1989. május–júniusban a szovjet kultúrpolitikai rendszer leépítését már az első héten bejelentve, azt meglehetősen tervszerűséggel csináltam: a kulturális szabadságot korlátozó intézmények leépítése (kötelező orosz nyelvoktatás felszámolása, cenzúra megszüntetése, a kutatás szabadságának engedélyezése, az egyház, a lelkiismereti szabadság biztosítása stb.). És az új polgári kultúrpolitika kiépítésének megkezdése (plurális oktatási rendszer bevezetése, a kultúrpolitika kultúrnemzeti alapjainak lerakása, új kultúrpolitika kezdeménye, idegen nyelv-oktatás, kultúrafinanszírozás igazítása a piacgazdasághoz stb.). Ezekben a személyemhez kötődő intézkedésekben ismét a tudomány közhasználat jelent meg – mondom ma, amikor e szöveget írom. Hiszen valójában – gondoltam és nyilatkoztam akkor, 1989–90-ben is – nem tettem mást, mint a tudomány hasznát bizonyítottam: az egész kultúrpolitikai

reform az 1867–1970 közötti évekre vonatkozó európai és a hazai kultúr- és tudománypolitika-történeti tanulmányaimból sarjadt ki, na és a világ különböző országaiban összeszedett tapasztalataimból. (Még az új kulturpolitikai csapatot is a történelemben legjelentősebb miniszterekhez hasonlóan magam alakítottam ki: no nem az éhes őrségváltókból, hanem a már érdemes értelmiségiekből: Szentágothai János, Kosáry Domokos – akkor még szó sem volt, 89-ben, hogy az akadémia vezetésében netán változás jöhetne létre, hát még ilyen irányú! – Király Tibor, Láng István, Enyedi György, a fiatalok közül a korosztálytársak: Horn Péter, Vékás Lajos, Manherz Károly, Várszegi Asztrik, Schöner Alfréd, az írók-művészek közül Csoóri Sándor, Mészöly Miklós, Konrád György, a szobrász Varga Imre, az irodalmár Nemeskürty István és a nagy filmkvartett: Jancsó, Bacsó, Makk és a korosztálytárs Szabó István. Még a volt kulturpolitika is elismerően hümmögött, milyen gyors az új miniszter! S ezekkel csináltam civil kulturpolitikát, alapítványrendszert, oktatási és egyházi egyetemi reformot...) Nem igaz, hogy nem bántam 1990 után: otthagytam a miniszteri széket, nem vehetek részt abban az átalakulásban többé, amelyet generációm annyira várt: a szovjet rendszer összeomlása után az új európai rendbe tagozódásunkban aktívan részt venni...

EU: Európa-stratégiai Csoport

A másik tény: 1991 augusztusában tagja lettem az éppen kiépülő Európai Unió politikai intézményrendszerét, majd az unió további keleti kiterjesztését vizsgáló „Európa-stratégiai” bizottságnak, amelyet a Bertelsmann Alapítvány hozott létre, Brüsszel és Strasbourg adminisztrációjának együttműködésével. Miniszteri Európa-utazásaim, előadásaim közben ismertek meg, s most akadtak rám. (Lám, lám: az alfa egyszer elkezd teremni...) Évente több ülés, minden évben Európa-fórum. Én a humánpolitika – a kultúr- és kisebbségpolitika, majd a történeti kérdések – ún. szakértője voltam. Európai munkaerőpiac, politikai rendszer, kisebbségi kérdés (ennek tervét 1992-ben én dolgoztam ki, adtam elő és jelent az meg több nyelven), majd az euroatlanti térségen kívüli kultúrák és Európa viszonya. A szovjet rendszer utáni rendszerváltások szociális, gazdasági, kulturális, demográfiai következményei, várható uniós kiterjesztés. Azután jöttek 1994-től a kandidáltságra kizemelt országok – így Magyarország, Csehország, Szlovákia, Lengyelország, balti államok, Szlovénia – monitorozásai. És így tovább. Úgy éreztem, a világalakulás középpontjába csöppentem! Hozzájutottam az Európai Unió belső szerkezetét tárgyaló tanulmányokhoz, tanultam, hiszen a világpolitika olyan szereplőivel ültem rendszeresen egy szűkebb munkaközösségben, mint az amerikai Kissinger vagy a francia J. Delors, Weizsäcker, Solana, a későbbi NATO-főtitkár, Európa vezető politológusai, közgazdászai – közöttük volt meghívottként mind gyakrabban a korosztálytárs, Inotai András –, rendszeres vendégeskedések, konzultációk miniszterelnököknél, köztársasági elnököknél. És beleláthattam az Európa-politi-

ka bugyraiba. 12 éven át – 1992–2004 – gyártottam tanulmányaimat, előadásaimat, szakanyagaimat. Európáról, a keleti kiterjesztés lehetőségeiről, az európai nyelvek jövőjéről, egy planetáris Európa-politika kiépítéséről, egy új európai identitás kialakításáról... Mert hát mégsem lehet, hogy az önbi-zalommal eltöltött Amerika, a felfelé törekvő Kína mellett Európa csak mint egy világbűntudattal megvert kontinens jelenjen meg a világszínpadon! Úgy, mint a modernkori szörnyűségek szülőföldje, és így tovább.

MTA: mega think-tank

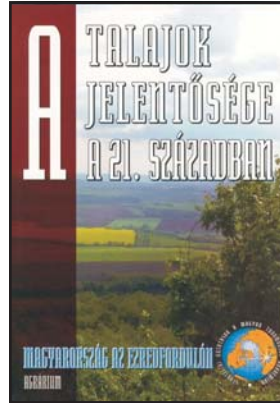
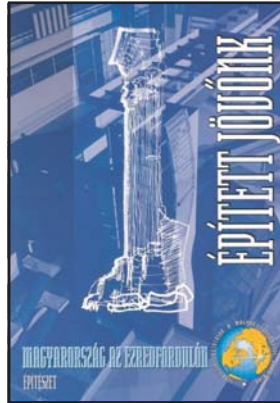
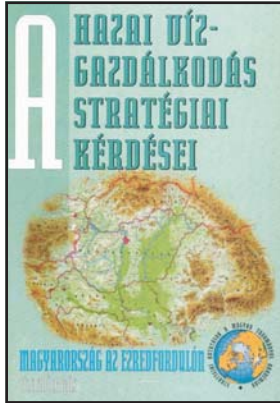
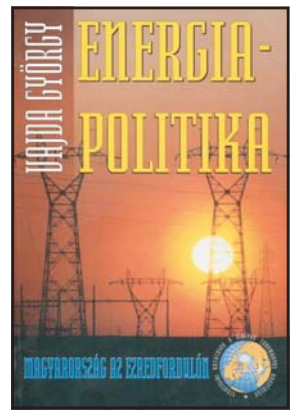
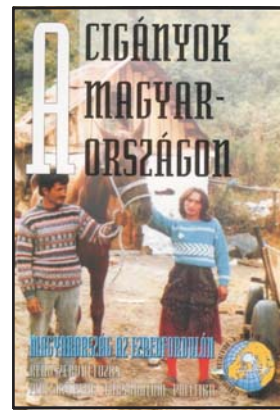
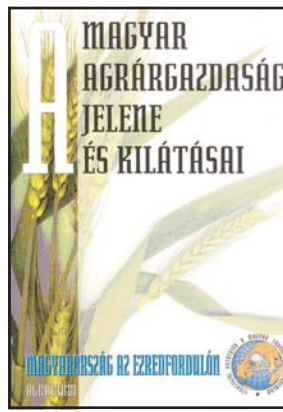
És ekkor kellett feltennem a kérdést, 1996 áprilisában: *mire is lehet jó egy akadémia egy európai szemhatáru magyar nemzetpolitikában?* Talán arra, ami hiányzik Európában az új igazgatási egység, az Európai Unió mögött: egy olyan csapat, amelyik feltárja az újabb világfejlődés hozta változásokat, amelyek között kell az európai népeknek versenyképesnek lenniük, amelyik beszél a már megindult migrációk kihatásáról a kultúrára... Beszél a kibontakozó információs társadalomról... Az új planetáris integrációkról – amelyek közül csak az egyik az európai integráció... – s mindezek kihatásáról a környezetre, élelmzésre, közlekedésre. És így tovább. S amelyik bizottság javaslatokat is dolgozna ki stratégiai kérdésekben: milyen területeken kell kontinentális jogosítványokat kapnia az uniónak, s mely szakpolitikák maradhatnak továbbra is nemzetiállami szinteken. És így tovább, és így tovább. Talán a Magyar Tudományos Akadémia lehet egy olyan szervezet, amelyik minősítettjei és intézethálózata révén nemzetstratégiai programokat indíthat el és cselekvési terveket dolgozhat ki a döntéshozók számára. Ha Európa erre nem képes – mert nincs ilyen szervezete –, akkor legyen képes egy nemzeti szervezet. Akadémiánk társadalmi hasznossága mindennél jobban megnyilvánulhat ebben.. Ha erre Akadémiánk képes lenne, akkor *új modellt jelenthet az európai tudomány- és kultúrpolitikában.*

MTA: új európai közéleti modell

És még valami, ami mozgásba hozta fantáziámat Akadémiánk lehetséges jövőbeli egyediségéről: Akadémiánk részese lehetne egy *új európai közéleti modell kialakításának.* Olyan fórum teremtésében, ahol a *tudomány, a vállalkozói, a civil polgári szervezetek, na és a politikusok* találkoznak, vitatkoznak. Amelyről korosztályunk összejövetelén Európában az 1970–80-as években annyit beszéltem, beszél-tünk... Ismét a kutató szólt belőlem, szólt belőlünk.

Európa-történeti kirándulásaim bizonyították: a második világháború, a diktatúrák bukása után formálisan visszaállt ugyan a szá-zadelő európai demokráciája, a többpártrendszer, a szabad választások rendszere, de nem állt vissza a diktatúrák előtti Európa klasszikus „közélete”. A civil társadalom Európája. A görög-római demokrácia fórumrendszere, az agora, ahol a polgár és az állam vagy a közösség (communitas) ügyeire választott tiszt-

Nemzetstratégiai program. „Legyen az MTA a nemzet tanácsadója ... kezdje meg a magyar állam és nemzet előtt hosszú távon nyíló alternatívák feltárását és dolgozzon ki javaslatokat a döntéshozók számára.” Glatz nemcsak programot ad, vezeti a Programtanácsot, de a konferenciákon történetpolitikai bevezető előadásokat tart vízgazdálkodásról, agráriumról, vidékpolitikáról, nemzeti nyelvről, Európai Unióról, Balkánról, informatikai forradalomról, közlekedésről. Szerkeszti személyesen – tanítványaival – a monográfia-sorozatot: „Magyarország az ezredfordulón” és „Műhelytanulmányok” – 98 kötet –, ugyanígy a stratégiai folyóiratot, az „Ezredforduló”-t. A programot mind a Horn- (1996–1998), mind az Orbán-kormány (1998–2002) támogatja.

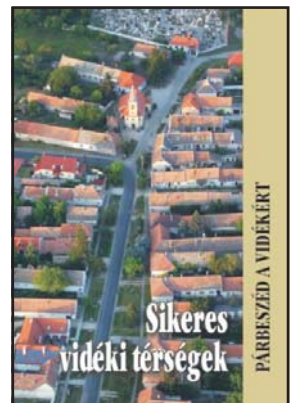
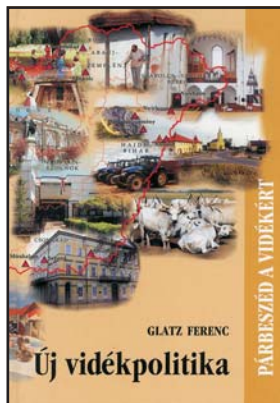
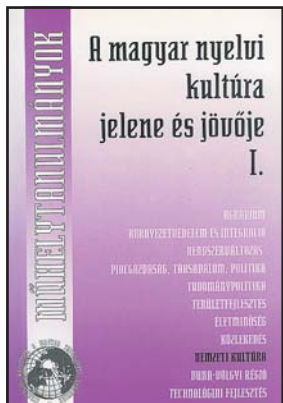
ségviselők és tisztviselők, no és a „filozófusok”, azaz az értelmiség, rendszeresen találkoznak. Ehelyett az európai közéletből egy totális pártélet lett. A közpolitikát felváltotta a pártpolitika. A civilszervezeteket eluralta az európai pártokrácia. Ez vár vajon Magyarországra és a többi volt szocialista országra is?

Becsültem és szerettem én a Magyar Tudományos Akadémiát mint tudományos műhely – amelyik vitákat rendez, intézethálózatot tart fenn, itt nőttem magam is fel –, voltak elképzeléseim, hogy miként lehet egyszer majd az Akadémiát a magyarországi kutatók érdekképviseelőjévé fejleszteni – hiszen ezt az 1994. évi akadémiai törvény lehetővé tette –, s én akkor mint újonnan választott akadémikus s még újabban választott osztályelnök gondolkodtam is. De ezért még nem biztos, hogy elszántam volna magam a kutatói pálya időleges elhagyására. De egy nemzetstratégiai intézményt, egy „mega think-tank”-et létrehozni, a szürkeállományt összefogni

világkihívások megfogalmazására és megkísérelni ezekre nemzeti-állami regionális szinten válaszokat fogalmazni – az már izgató szellemi feladat. És nem is biztos, hogy öregembernek – mondjuk mint most vagyok, 70-esnek – való. Ezt mondtam korosztálytárs barátaimnak, akik amúgy is a jövőformálás fontosságát hangoztatták a mi múlt iránti elkötelezettségünkkel szemben, és ezt mondtam Halász Bélának, aki – szintén elnökjelölt volt – először beszélt rá, hogy vállaljam a jelöltséget.

De ezzel le is zártam a magamról beszélést: elmondtam, miként alakult ki bennem a meggyőződés – nem könnyen –, hogy a kutatásszervezet révén is megnyilvánulhat a tudomány közhaszna, nem csak a kutatás révén.

A többi már tanult társaim története, a ti történetetek. Kutatók és kutatásszervezők, na és a politikusok története. Az akadémiai nemzeti stratégiai kutatások – amelyeket látványosan reprezentálja is ez a tanulmánykötet, amelyet vi-

gasztalásomra – hogy ugyanis a vénkor kezdetére értem formálisan – összeállítottatok, s amelyik valóban a tudomány közhasznának egyik formáját mutatja. És reprezentálja: mily sok erő rejlett – és rejlik ma is – a hazai elitértelmiségben.

Akadémia: a nemzet tanácsadója, 1996–2002

A Nemzeti Stratégiai kutatások története, az Akadémia nemzeti tanácsadó szerepének kiépítése egy kis fejezet a *rendszer váltás optimizmusának történelméből*. Nekem már csak annyiban személyes történetem, hogy szenvedéllyel és hittel – és generációnkat jellemző jókedvvel, a sportolásból, zenéből, az élet teljes megéléséből származó türelemmel – vettem részt a nemzetstratégia és a hozzánk nőtt tudósvilág minden elérhető rendezvényén, írtam, előterjesztettem, előadtam, szerkesztettem. (Milyen szerencsém van ebben is! Remek titkárságom – mit cipeltem magammal –, remek gépkocsivezető-titkárom. És! A hátrányból ismét előny: bejáró diák voltam 8 éven át, a vonaton edződtem hozzá: most látom hasznát, hogy a kocsiban zavar nélkül tudok írni, olvasni.) De tisztában voltam azzal – mégis csak történész vagyok –, egy elszánás, egy szándék semmit sem ér, ha nincsenek hozzá meg a feltételek: kell még a jó szervezet – és a készség a szervezetépítésre, kellenek a jó emberek és azok becsülése. (Lám ebben is a sok keserőséget hozó hidegháború kialakította készség: *megtalálni mindenkiben a jót...*) És még valami: kell a politikai akarat. Így volt ez esetben, 1996–2002 között. És ez esetben is a candide-i optimizmussal és jó érzéssel tekinthetek vissza immáron nemcsak korosztályom, hanem az egész akadémiai közösség velem együtt töltött éveire. (Mert az Akadémián, ahogy a miniszterségben is, véget ér a korosztálytörténet.)

Akadémia: autonómia a modern világban

Az MTA-ról, mint autonóm szervezetről. Vizi Szilveszter barátom – utódom – mondta, hogy az én feladatomban az volt 1996-ban: a Kosáry által megmentett, de roncsolt, másfél-százados hajót modern navigációs eszközökkel új feladatokra késznek felszerelni. (Hm. Jó, ha az embernek becsületes utódai vannak, akik nemcsak emlékeznek rá, hanem említik is őt. És nem csak hibáit keresve...) Igaza volt, ezt tekintetem feladatomban. Volt autonómia – alapvetőnek tartom ma is az 1994. évi törvényt, noha nem lenne helyes, ha elfeledkezni: ez a törvény lényegében már 1988-ban készen volt, s hogy azért az Akadémia autonómiáját 1983 után – amikor feloszlatták a kommunista akadémikusok aktíváját – már a párt nem bántotta. Ez az autonómia alapját képezte annak, hogy a mindenkori vezetés maga határozza meg viszonyát a közülethez, politikához, és olyan akadémiát alakítson ki, amelyet akar. E nélkül elképzelhetetlen lett volna, hogy az Akadémia az általunk kigondolt nemzetstratégia műhelye legyen, amikor a műhely vagy intézmény – jelen esetben az Akadémia – nem egyszerűen véleményt mond a politika által feltett kérdésekre (ez megtörtént az 1960-as évektől egyébként), *hanem maga tárjon fel új konfliktusokat és állítson témaköröket*. Arról most nem beszélünk, hogy az autonómia mellett az örökség tele volt hiánnyal: a költség-

vetés a mindenkori mélypontra, az intézethálózat részben a költségvetési leromlás, részben a megrendelések elesése következtében a szétmállás határán, folytonos létszámcsökkenéssel, bármilyen gondosan gazdálkodó és kiváló főtitkárok voltak is Láng, Keviczky. (Mindkettő később első számú baráti munkatársam.) De hát tűzoltó-szekervonó korosztályunk nem panaszkodásra neveltetett...

A tudományos műhely konszolidációja

A nemzetstratégiai szerep kiépítése sürgette és befolyásolta az Akadémiának, mint *tudományos műhelynek* újjászervezését is: mindenek előtt az *intézethálózat konszolidálását*, átalakítását, a piacgazdasághoz igazítását, valamint az *osztályok, bizottságok* új tematikai programjait. (Mint osztályelnöknek – 1994–96 között –, nekem is elegendő volt ugyanis a napirendeiből, amelyek az osztályokat aktagyártó, szervezetvitató kreténségre kárhoztatták, s amelyek az akadémikusokat ügy-előterjesztő, majd albizottságokat-főbizottságokat alkotó kisszerű hivatalnokvéleményezésre kárhoztatták. Mégha a pótlékmegtartásnak, úgy tűnt, ez is a feltétele. Nagy autonómia szervezeteknek ismert történelmi öröksége és bomlasztója...)

Ezekhez képest szakpolitikai stratégiákról, diszciplína-jövőről, szakmódszertani kérdésekről értekezni mégiscsak jobban tudományos műhelyhez illő szerep volt, mint amit a stratégia kényszerített ránk. Igaz, hogy amikor azután – 1999-ben – újraválasztottak elnököket és hozzá akartam nyúlni az osztályszerkezethez és az Akadémián belüli szaktudományok arányain változtatni, hivatkozva a nemzetstratégiai szerepvállalásunk kényszerítésére is, és hogy engedjük előtérbe az *ökológiát, informatikát, hogy a társadalomtudományok 18%-os* részesedési arányát fokozatosan – 16 év alatt – fejlesszük 28%-ra... Nos, ekkor *leszavaztak*. Hozzáteszem: ma is meggyőződésem, hogy helyes lett volna e változtatást megtenni. És már akkor tudtam: ha az elnöki hatalomérvényesítést és az ismert a testületi-közgyűlési technikai ügyeskedéseket – amelyek oly sokszor megesnek egy autonómiai történelmében – igénybe veszem, talán ez is sikerült volna. Ahogy ezt kollégáim javasolták is! De hát *a mi generációnk a demokráciát nemcsak eszköznek, hanem célként is tekintette!* Talán azért, mert a diktatúrában nevelkedtünk? Ezért azután – ahogy azt mondták, mondják is – talán nem vagyunk elég hatékonyak, merthogy állítólag a demokrácia csak eszköz a jó célok elfogadtatására... De hát kérdeztem én, s kérdezem ma is zsörtölődve magam, *van-e értelme olyan reformnak, amit a benne élők nem értenek, nem fogadnak el, csak időlegesen, mert valami kedvezményt kapnak, s ezért megszavaznak?* És most már mi kérdezzük a *felvilágosult abszolutizmust* olyannyira szerető és a modern technokrata értelmiség zseniális ősforrását, Voltaire mestert: *és a jó célt ki állapítja meg?*

Azaz, most a hetvenedik születésnap alkalmából letelepedve, visszatekintve még elbukásunkra is tudunk megnyugvással visszaemlékezni... merthogy nem vádolhatnak mulasztással. Egyébként is, kérdeztem akkor a demokrácia áthágására a célszerűség érdekében biztató kollégáimat: és miért kell, hogy az elnökök mindig igaza legyen?

„Intézetkonszolidáció” és „rendszeresség”. 1997. januárban indult az MTA mint tudományos műhely konszolidációja. A „rendszeresség programja” keretében kötelező lett a „székfoglalók” és „közgyűlési előadások”, osztályelőadások írásba foglalása, megindultak az „emlékbeszédek” az elhunyt tagokról, irodalmi formát kapott a „Magyar tudomány helyzetéről” készített kétévenkénti értékelés, az addig évi egy, jobbra adminisztratív témájú közgyűlések mellett munkaközgyűlések indultak a tudománypolitikát és kiemelt szaktudományos témákat tárgyalva. Az „intézethálózat konszolidációja” keretében megindultak a „diszciplínáviták”, elkészültek az egyes intézeteket bemutató füzetek, közben végbement az intézetek alapellátása (1998), a kutatóhelyek (1999) és a bérek (2001) konszolidációja. Mindezt a köztisztület számára kiadott monográfiák, tanulmányköteteket rögzítették. (Az elnök vezette a programot és szerkesztette a kiadványokat.)

„Nyitott Akadémia”

És a nemzetstratégiai vállalás – hogy ui. a sűrűállományt mozgósítjuk a szakpolitikai-stratégiai kérdések kidolgozására – csak úgy volt lehetséges, ha párhuzamosan az Akadémia – kihasználva a törvényben rákényszerített *köztestületi voltát* – valóban felvállalja a magyarországi kutatók érdekképviseletét, akiknek nevében megszólal a politikai döntéshozók felé. Legyen szó országos tudománypolitikai reformról, agrárstratégiáról, uniós felkészülésről, közlekedés-, víz- vagy nyelvstratégiáról. És a nemzetstratégia – illetve az új típusú *közéleti fórum* jellegünk – tervbe vétele feltételezte a „Nyitott Akadémia” programját: olyan Akadémiát teremtsünk, amely a hosszú távú stratégiai témákban találkozóhelye a tudományon kívül a különböző vállalkozói, érdekképviseleti, gazdasági és civil szervezeteknek és politikusoknak. Ennek köszönhető létrejöttét az *Akadémiai Klub* – annak idején nem csak vendéglőként –, a *Tudomány Napja* intézménye, a vállalkozókat idehozó új *akadémiai díjrendszer*. Az ötlet ez esetben sem ért volna önmagában semmit. Részben a kiváló és megőrzött, kissé átforgalmazott és új feladatokat kapott akadémiai hivatalszervezet, főosztályvezetők, osztálytitkárok, az új korosztálytárs alelnökök, főtítkárok és helyettes, részben ismét a korosztálytársak az akadémiai vállalkozói szférából: Demján Sándor, Csányi Sándor, Völgyes Iván – mondhatnánk, a magyar nagytőke, fiatalkori barátaink. Maguk erejéből emelkedett első generációs értelmiségi-vállalkozók.

A nemzeti stratégiai kutatások szintetizálása: *Magyar tudománytár I-VI*.
Főszerkesztő: Glatz Ferenc.

Föld, víz, levegő. (Szerk.: Mészáros Ernő, Schweitzer Ferenc)
Budapest, 2002. 511 p.

Táj, település, régió. (Szerk.: Enyedi György, Horváth Gyula)
Budapest, 2002. 511 p.

Az Akadémián jelen voltak a *legjobb koponyák*. Ez egy újabb *feltétel volt*, amivel élni tudtunk. Volt mit mozgósítani. Az 1989. évi rehabilitációk az utolsó olyan tudósokat is behívták vagy visszahívták, akik korábban politikai-ideológiai okok miatt kívülre szorultak...

Hozzá tartozik a számvetéshez: a stratégia nem volt generációs program. (Akármilyen szívesen beszélek is generációmról.) Merthogy – legalábbis így gondoltam, gondolom – a kutatószervezetben, társadalmi életben, szokásrendszerben van jó értelemben vett generációs különbség, de a gondolkodásban, tudományművelésben nincs. Sőt! A legaktívabb korosztály – feltűnően – a legidősebb korosztály volt. Az akkor hetvenesek, hatvanasok csapata. Talán ők azért is tudtak a fontos dolgokkal törődni, mert nekik nem kellett már tanszéket, csoportokat, bizottságokat vezetni! Értelmetlen az a vád, amit szeretnek Akadémiánkkal szemben hangsúlyozni, hogy mi az *öregemberek akadémiaja vagyunk*. Válaszom: nekünk nem jut eszünkbe vádolni azzal a sportklubokkal, hogy azok a *fiatal generációk gyülekezetei*. Egyszerűen a versenysportra az ember fiatal korban alkalmas, tudományra érett pedig sok tanulás, disszertációk, erőpróbák után lesz. Így van ez rendjén, talán ma is elfogadják. Csak nehogy az öregsékváltások lendületében ez a szakmai szempont elveszzen.

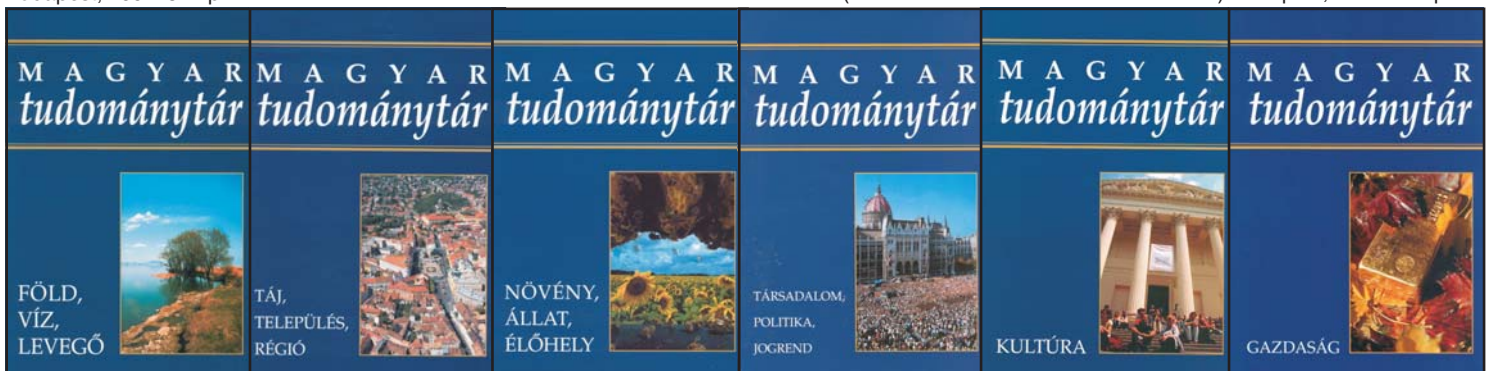
Az Akadémia nemzetstratégiai vállalása egészen más volt, mint Nyugat-Európában, Amerikában ismert think-tank intézmények stratégia-kidolgozó vállalkozásai. Akár az amerikai leghíresebb állami vagy magánalapon működő stratégia kutatóintézményeket – Hudson, Massachusetts stb. –, akár a

Növény, állat, élőhely. (Szerk.: Láng István, Bedó Zoltán, Csete László)
Budapest, 2003. 591 p.

Társadalom, politika, jogrend. (Szerk.: Kulcsár Kálmán, Bayer József)
Budapest, 2003. 623 p.

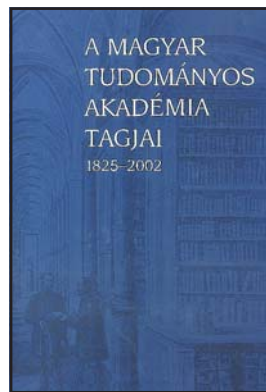
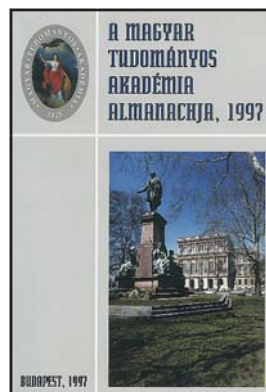
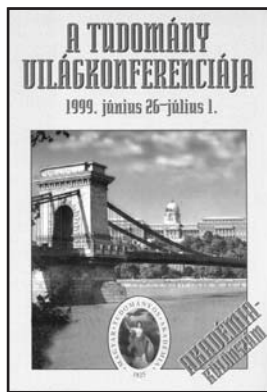
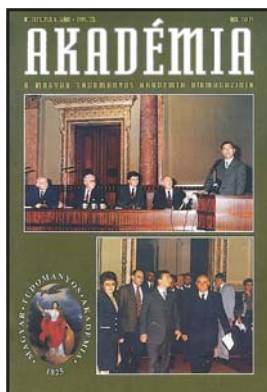
Gazdaság. (Szerk.: Palánkai Tibor) Budapest, 2004. 557 p.

Kultúra. (Szerk.: Marosi Ernő és Szabó B. István) Budapest, 2006. 595 p.

francia, német ad hoc kormánybizottságokat nézzük... Mert tanulmányoztuk azokat... Azok valójában mind megrendelt témákról titkos anyagokat gyártottak az adminisztrációknak. (Szerintünk – vontuk le a következtetést – ezért is tévedtek olyan nagyokat, ahogy azt a nemzetközi think-tank irodalom rosszmájúan tárgyalja is.) A mi modellünk lényeges eleme volt a témaállítás szabadsága és a tudományos nyilvánosság. A kutatók állíthattak témákat, és az elkészült vitaanyagokat nagy példányszámban publikáltuk, bárki hozzászólhatott. Ez azután biztosította is a mi nemzetstratégiánk – ugyancsak kissé gunyorosan emlegetett, talán joggal – „mozgalom” jellegét. (De hát a jó humorú kritika, még ha gúny is, Budapesten megkívánt, s mi szeretjük.) Több mint ezer kutató vett részt, készített előtanulmányt, tanulmányt, nem is beszélve most a vitára mozgósított közönségről. (A legnépesebbek az agrárprogramok voltak, nem egy vitaülésen parázs vitákat megélve, a Díszteremben nem fért el a naphosszat, néha szenvedéllyel vitatkozó agrárértelmiség-, politikus-, önkormányzati tisztviselőssereg.)

Szerencsés volt az időszak – Láng István azt mondaná: felismerés kérdése –, amelyben javasoltuk a *tudomány hasznosulásának új módját*, a nemzetstratégia művelését. A szovjet megszállók visszavonulásának hónapjai voltak ezek. (Talán egyszer még megéljük, hogy a történészek kitalálják: mi, magyarok vontuk vagy vertük ki őket...) Az új világrendbe tagozódásunk mennyi hozzá nem értő, de lendületes percemberkét dobott a felszínre helyi és országos önkormányzatokban, sőt még szakterületeken is... Mégis mi – az örök optimisták – azt láttuk, hogy az átalakulás lehetőségének öröme mennyire hitet keltett és önbizalmat az emberekben. És használtuk ezt az új adottságot. Gondoltuk: sok múlik rajtunk, elsősorban értelmiségi-kutató embereken, közügyeket intéző politikusokon. 1996–2002 között az európai integráció kiteljesedése előtt álltunk, hittünk abban – a különböző generációk –, hogy okos politikával – így a tudománypolitikával – és jó szakmai felkészültséggel befolyásolhatjuk közösségünk sorsát a következő évtizedekre. És élt még a politikai rendszerváltás keltette optimista hit a jobb jövőben. (Ma már látjuk: a munkaszervezet nemzetköziesedése, a termelési és kereskedelmi globális szervezetek, a megindult nagy munkaerővándorlás utoljára talán a 19. századi kapitalista piac kialakulásának korában volt hasonló. Csak most kevésbé korlátozható, inkább csak befolyásolható az állampolitikai eszközökkel. És nem szabad feladni a helyi – azaz Kárpát-medencei – érdekek

Nyitott Akadémia. Glatz szerint a „köztestületi Akadémia” teremtése megkívánja a köztestületi tagok folyamatos tájékozottságát és részvételét nemcsak a szervezeti, hanem a szakmai-tudományos eszmecserékben is. Ezért hívta létre az új kiadványrendszert: könyvsorozatokat, rendszeres, nagy példányszámú folyóiratot („Akadémia”). A „közéleti Akadémia” megteremtése viszont megkívánja a rendszeres jelenlétét az értelmiségi, politikai életben, a televízióban, rádióban és az interneten. Az ekkor, a nagytöke bevonásával alapított Akadémiai Klub „a nemzeti elit találkozóhelye” kívánt lenni, a honlap és a rendszeres nemzeti nagy ünnepek megrendezése az Akadémián pedig fórum a társadalom és tudomány találkozásaihoz.

egyik feltétele. (Lám ezt a követelményt is a hidegháborúban alakítottuk ki, akkori negatív példán.) S hogy nem téziseket, nézetek igazolását kell a tudománytól elvárni – legyen szó '56-ról, vagy Bős–Nagymarosról, vagy genetikailag módosított életvilágról... Hogy a tudomány csak akkor fejtheti ki közhasznát, ha a politika elfogadja: valóban *szabadon szárnyaljon a szellem.* (Hogy egy idézetemre hívjam fel a figyelmet, amelyet egyik fiatal politikus barátunk, aki akkor még gyakran járt az Akadémiára, oly tetszéssel fogadott, s jegyzetpapírjára felvésett.)

És szerencsénk volt, hogy a rendszerváltás azon szakaszában – 1996–2002 között – mindkét kormány, mind a Horn-, mind az Orbán-kormány, tudott a saját ellenzékével egyetértésre jutni: vannak olyan nemzeti intézmények, mint amilyen az Akadémia, és vannak olyan nemzeti vállalkozások – mint például a nemzetstratégia volt –, amelyek a mindenkor ellenzék és kormány érdekközösségére épülhetnek. De hol van ma már a tavalyi hó?...

Az almafa

De ment-e előbbre a világ a tudomány ilyen vállalkozása által? Jobbak lettek-e a kormányok szakpolitikái? (Ahogy magunk is kérdeztük, nem minden önirónia nélkül, mert ez ná-

képviselését. Ez a politikusok hivatása. Biztatjuk is őket, mi hetvenesek, de azért mi nem vetünk követ rájuk, ha netán nem találják el a céltáblát. No nem az elődökre, hanem a saját célkitűzéseikre gondolunk...)

Egy asztalnál: kutató, civil, vállalkozó, politikus

A tudomány közhasznának kifejlődéséhez – ez is következtetésünk a stratégiai programokból – szükség van a társadalmi partnerségre, mindenekelőtt a *politikusok partnerségére.* Ha a közügyek hivatásos intézői nem bíznak bennünk, kutatókban, nem bíznak a tudományban, nem keresik fel műhelyeinket, nem adnak megbízásokat, akkor elemzéseink, jövőre tett javaslataink csak irodalmi termékek maradnak. Kétségtelen: a kutatókon – jelen esetben Akadémiánkon – is múlik, mennyire tudja a politikában a bizalmat felébreszteni és megőrizni...

Mennyire képes arra, hogy *a kormánypártnak ugyanazt mondja, mint az ellenzéknek...*

Hogy *egyenlő távolságtartást* tudjon így megőrizni pártpolitikai csoportosulásoktól... Hogy a politika tudomásul vegye: *a függetlenség a tudományos munka hasznosulásának*

lunk pesti értelmiségieknek elengedhetetlen... Kérdés és ironia, önironia...) Az egészen kiemelkedő agrár-, közlekedés-, egészség- vagy vízgazdálkodási, energiastratégiáknak, de hasonlóan az intézményrendszerekről, nyelvkultúráról készült könyveinknek, füzetekünknek van-e gyakorlati haszna? Vagy csak a volt elnök válaszával, a magam akkori válaszával kell megelégednünk: hogy ui. *legalább nem mulasztottunk*, mi megtettük a magunkét, megvitattuk, sőt le is írtuk, közre is adtuk helyzetelemzéseinket, javaslatainkat. Merthogy a *mulasztás ugyanolyan hiba, mint a rossz döntés?* Nem, nem, ma nem ezt válaszolnám. Inkább azt, amit tanítványaimnak mondtam: Burucsnak, Pótónak, Bertók Krisztinek vagy a minden Balogh Margitnak, amikor magammal vittem őket az elnöki programhoz, s együtt dolgoztunk a stratégia és az akadémiai reform írásba öntésén: „Mi csak részben dolgozunk a mának! Sebaj, ha ma nem olvasnak, majd előveszik holnap.” Ahogy a reformkori gazdasági-kultúrpolitikai programokat olvassuk újra szemináriumokon. (Igaz, a mindig aggályos „kissasszony” – azaz Burucs – megjegyezte: ha tudnak még majd olvasni... És igaz,

Az elnöki hat év irodalmi termése.

Tudománypolitikai reformról, Akadémiáról. (Szerk.: Burucs Kornélia.) Budapest, 2002. 582 p.

Új szintézis felé. (Szerk.: Burucs Kornélia.) Budapest, 2002. 518 p.

Tudománypolitika az ezredforduló Magyarorszá-gán (Szerk.: Burucs Kornélia.) Budapest, 2002. 114 p.

Helyünk Európában. (Szerk.: Burucs Kornélia) Budapest, 2003. 543 p.

Magyar millennium Európában. (Szerk.: Burucs Kornélia.) Budapest, 2004. 720 p.

Akadémia, a nemzet tanácsadója c. kötet tartalomjegyzéke

LÁNG István: Szerkesztői előszó
Kutatóként az elnöki székben. Adatok Glatz Ferenc honlapjáról

NEMZETSTRATÉGIAI TANULMÁNYOK

Glatz Ferenc a nemzetstratégiai kutatásokról
ALFÖLDI László–SCHWEITZER Ferenc: A Tisza vízrendszere
BALÁZS Géza: A magyar nyelvstratégia keretei
BÁRDOSY György: A hazai radioaktív hulladékok elhelyezésé-nek lehetőségei
BAYER József: A globalizáció politikai kihívásai
BEDŐ Zoltán: A genetikailag módosított növények a 21. szá-zadban
BORHIDI Attila: Az emberi és növényi társadalom jövője
CHIKÁN Attila: A koordináció lehetősége a globalizációban
CSÁKI Csaba: Ezredfordulós kihívások a magyar mezőgazda-ságban
CSATÁRI Bálint: Változások és új területi folyamatok az Al-földön
CSETE László–LÁNG István: Az agrárstratégia minőségi dimen-ziói
DEMÉNY Pál: Európa népessépolitikai dilemmái a 21. század kezdetén
DUDITS Dénes: Géntechnológia az egészségjavítás érdekében
ENYEDI György: Településhálózat a rendszerváltásban
ERDŐ Péter: Globalizáció és Egyház
FINTA József: A 21. század építészeti jövőképe
HORN Péter: Új helyzetben a világ élelmiszer-ellátása

hogy legközvetlenebb munkatársaim megjegyezték: az elnök grafomán, állan-dóan ír, szerkeszt, kiadást készít elő.)

Válaszom ismét candide-i: bízunk abban, hogy valamikor – lehet, hogy nem is sokára – az utóbbi három év világválságának hatására *ismét stratégiai terveket* kíván kovácsolni és új jövőképet kíván festeni a fiatal nemzedék. S akkor előveszi azt a majdnem száz kötetet s azt a több mint két tucatnyi folyóiratfü-zetet, folyóiratot (Ezredforduló), ame-lyekben beszéltünk *Európáról, állam-rendszerről, környezetpolitikáról, közleke-désről, vízgazdálkodásról, egészségi és szociális szolgáltatásról, s mindenekelőtt a tudományos értelmiség közhasznáról.* Akik nemcsak a jelennek, hanem a jö-vőnek is dolgozunk...

És akik már arra is figyelnek, hogy a *szekér haladjon*, hogy legyen *friss víz a kiskacsák* előtt, hogy legyen *hasznos va-gon* a forradalmak mozdonyai után, s hogy maradjon meg az emberekben a kí-váncsiság öröme, a tudás tisztelete és a *közhaszonra törekvés*, mint az *életértelem forrása.*

És ha mindez nem történik meg?... Akkor is csak ültessük el az almafát... Mert...

INOTAI András: Az Európai Unió délkelet-európai politikájá-nak dilemmái és Magyarország
KÁDÁR Béla: Gazdasági fejlődésünk mérlege, 1990–2006
KEREKES Sándor: Boldogság és piacgazdaság
KEVICZKY László: „Controllare” necesse est – Szabályozni szükséges
KIRÁLY Zoltán: A mezőgazdaság kemizálása és az élelmi-szer-biztonság
KOVÁCS Ferenc: Agrártermelés – élelmiszer-minőség – élelmezés-biztonság
KULCSÁR Kálmán: A magyar polgári jog
LÁMFALUSSY Sándor: Szerkezeti változások és Magyarország lehetőségei az európai pénzü piacon
LIGETVÁRI Ferenc: Tájförmáló erőnk, a víz
LŐRINCZ Lajos: A közszolgálat átalakulása és jövője
LOSONCZI Ágnes: Utak és korlátok az egészségügyben
MICHELBERGER Pál: A magyarországi közlekedés és az EU-csatlakozás
MIKOLA István: Az egészség: a jóléti társadalom alapköve
NÉMETH Tamás: Tápanyag-gazdálkodás és talaj a precíziós mezőgazdaságban
NYÍRI Kristóf: Globális társadalom, helyi kultúra
PALÁNKAI Tibor: Fejlesztés és egyenlőtlenség a globalizációban
PROHÁSZKA János: A technológia és a gazdaság kapcsolata – múlt és jövő
RECHNITZER János: Új közép-kelet-európai területfejlesztési tengelyek
SÁRKÖZY Tamás: A privatizáció modelljei Közép-Kelet-Euró-pában
SOLYMOS Rezső: Az erdő- és fagazdaság szerepe és fejlesztése
SOMLYÓDY László: A hazai vízgazdálkodás stratégiai kérdései

STEFANOVITS Pál: A termőföld hasznosítása
STUMPF István: A politikai rendszer egyensúlyának problémái
SZÉPVÖLGYI János: A jövő: vegyipari ökológia
TÁNCZOS Lászlóné: Magyar felkészülés a közlekedés globalizációjára
UDOVECZ Gábor: Magyar igények és elképzelések a közös agrárpolitikáról
VAJDA György: Az energetika új kihívásai
VAMOS Tibor: Információs társadalom és magyar tudomány
VÁRALLYAY György: A talaj és a víz: a fenntartható fejlődés alapelemei
VARGA Gyula: Mezőgazdaságunk az EU-csatlakozás előtt
VITÁNYI Iván: Az életmód, az életvitel, a kultúra és a tudat alakulása
VIZI E. Szilveszter: Az orvostudomány új útjai
Stratégiai programok, 1996–2003
Stratégiai könyvsorozatok

AKADÉMIA KULTÚRNEMZETI ALAPOKON

Glatz Ferenc a kultúrnemzeti Akadémiáról
BENKŐ Samu: Zebegényi paktum
BERÉNYI Dénes: Külföldi magyar tudományosság
HORVÁTH Gyula: Területi kohézió a Kárpát-medencében
KIRÁLY Tibor: Nemzeti kisebbségek az alkotmányban
KOC SIS Károly: A magyar kisebbségek települési és társadalmi szerkezete
PÉNTEK János: A külső régiók a magyar nyelvi kommunikációban
SZARKA László: Változások az európai és a magyarországi kisebbségpolitikában
CSÁKY Pál: Valahol utat tévesztettünk?
MARKÓ Béla: Egy Kárpát-medencei vagyonszösségről
PÁSZTOR István: A kisebbségpolitika lehetőségei a Vajdaságban

A SZAKTUDOMÁNYOK HELYZETÉRŐL, JÖVŐJÉRŐL

Glatz Ferenc tudománypolitikáról, diszciplínavitákról
TÖRÖK Ádám: Hányadik a magyar tudomány a világranglistán?
PATAKI Ferenc: A tudomány diszciplináris tagolódásáról
CSÁSZÁR Ákos: Matematika
FRIEDRICH Péter: Biológia
GÖRÖG Sándor: Gondolatok az analitikai kémia helyzetéről
KIEFER Ferenc: Nyelvtudományi irányzatok az Akadémián
LIPTÁK András: A kémia hozzájárulása a molekuláris biológiához
NAGY Károly–HORVÁTH Zalán–TOMPA Kálmán: Fizika
ORMOS Pál: Biofizika
PANTÓ György–ÁDÁM József–MÉSZÁROS Ernő: Földtudomány
SZABÓ Miklós: A régészet forradalma
VAJDA Mihály: Filozófia az ezredfordulón
VÉRTES Attila: A nukleáris tudomány néhány csomópontja

VILÁGKÉPÜNK TUDOMÁNYOS MEGALAPOZÁSÁÉRT

Glatz Ferenc a tudományos világkép megalapozásáról
BECK Mihály: A Föld hivatlan vendégei
BENKŐ Loránd: Mai nyelvünk állapotáról és változásairól
BOR Zsolt: Tudomány és közgondolkodás
CZELNAI Rudolf: Klímapolitika a 21. században
GYULAI József: Miben más a 21. század indulása, mint volt a 20. századé?
HÁMORI József: Jobbkezesítés és az emberré válás
KISS Jenő: Nyelvtudomány, nyelvjárásművelés, tennivalók
LOVAS István: Várható fejlődés a természettudományokban
NEMECZ Ernő: A Föld eredete és jövője
PRÉDA István: Genetika, életmód, szívbetegség
ROMICS László–KARÁDI István–CSÁSZÁR Albert–PROHÁSZKA Zoltán–FÜST György: Az érzelmesedés és immunológiai tényezői
ROSKA Tamás: Érzékelő számítógépek, távjelenlét

TOMCSÁNYI Pál: A szellemi alkotómunka elősegítése kreativitással
VENETIANER Pál: Jövők és a mikrobiológia

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK EGYENRANGÚSÁGÁÉRT

Glatz Ferenc a társadalomtudományok egyenrangúságáról
CSÁNYI Vilmos: Az emberi természet és a társadalom struktúrái
HUNYADY György: A nemzeti identitás és a sztereotípiák görbe tükre
HUSZÁR Tibor: Új elit kialakulásának esélye és esélytelensége, 1945–1948
LAMM Vanda: A NATO-bombázások ügye a Nemzetközi Bíróság előtt
MANHERZ Károly: Identitás és nyelvhasználat a kisebbségeknél
MAROSI Ernő: Műemlékvédelem az ezredfordulón
MARÓTH Miklós: Az iszlám világa
NEMESKÜRTY István: A nyelv megtartó ereje
PALÁDI-KOVÁCS Attila: Néprajzi feladatok és az Akadémia, 1929–1967
POSZLER György: Az önértékelés válaszfutjai
RITOÓK Zsigmond: Nagy kezdeményezések az okortudományban
SIMAI Mihály: A globalizáció és a társadalomtudományok
SZENTES Tamás: A társadalomtudomány és az oktatás néhány kérdése
VÉKÁS Lajos: Az új polgári törvénykönyv előtörténetéről

A KUTATÓHÁLÓZAT KONSZOLIDÁCIÓJA

Glatz Ferenc a kutatóhálózat konszolidációjáról
GYÓRFFY Béla–MÁRTA Ferenc–SZÁSZ Zoltán: Az akadémiai kutatóhálózat konszolidációja
CSOMÓ István–PRITZ Pál–TEPLÁN István: Az MTA kutatóintézeteinek konszolidációja, 1996–2001
PANNONHALMI Kálmán: Stratégia és intézetfejlesztés
HALÁSZ Béla: A támogatott kutatóhelyi rendszer pályázati alapokra helyezése, 1998
NÁRAY-SZABÓ Gábor: Az MTA Könyvtárának fejlesztési koncepciója és konszolidációja, 1998
KROÓ Norbert: Főtitkári beszámoló az 1999–2002 évekről
BERCZIK Árpád: A Duna-kutatás akadémiai bázisának kialakításáról
MÉSZÁROS János: Az MTA Állatorvos-tudományi Kutatóintézete
TÉTÉNYI Pál: Izotóp- és Felületkémiai Intézet
BALOGH Margit: Az MTA Társadalomkutató Központjáról
PÓTÓ János: A tudomány műhelyei az ezredfordulón

MŰKÖDŐKÉPES SZERVEZET,

A RENDSZERESSÉG PROGRAMJA

Glatz Ferenc az Akadémia működőképességéről és a rendszerességről
STARK Antal: A K + F ráfordítások és az intézetfenntartás alakulása, 1990–2009
GERGELY János: A Struktúra Bizottság jelentése, 2001
LÁNG István: A Tudomány Világkonferenciája, Budapest, 1999
TELEGDY Gyula: Tizenöt év a Szegedi Akadémiai Bizottság szolgálatában
IZSÁK Éva: Bolyai János Kutatási Ösztöndíj
BURUCS Kornélia–PANNONHALMI Kálmán: Díjrendszer
BURUCS Kornélia–PANNONHALMI Kálmán: A Magyar Tudomány Napja, 1997
PANNONHALMI Kálmán–ZILAHY Péter: A tudósok találkozóhelye: az Akadémiai Klub Egyesület
SZABÓ B. István–HERNÁDI Miklós: Új szemléletű kapcsolat a társadalommal: PR-iroda az Akadémián
BURUCS Kornélia: Köztestületi publikációs rendszer
TIGYI József: Hol teremnek az akadémikusok?
Hat év. Glatz Ferenc beszéde a 2002. május 6-i közgyűlésen